

VĚSTNÍK
Národopisné společnosti
československé
při ČSAV
a
Slovenskej národopisnej
spoločnosti
pri SAV

č. 2

1963

V Ě S T N Í K

Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV.

Adresa: Národopisná spoločnosť československá, Praha 1 - Malá Strana, Všešrdova 2

Předseda: doc. dr. Karel Dvořák.

Zodpovědný redaktor: prom. hist. Ladislav Holý, CSc. Redakční rada: dr. H. Johnová, CSc, dr. V. Karbusický, CSc, dr. A. Pranda, arch. L. Štěpánek. Výkonný redaktor: doc. dr. Drahomíra Stránská.

Uzávěrka: 31. 7. 1963.

Vytiskl Knihkisk 1., n. p., Praha 1 - Malá Strana, Karmelitská 6.

D-06*33384

O B S A H

Haleny i jejich rozšíření a návrh odborných termínů (<i>Drahomíra Stránská</i>)	3
Materiály	
Luční hospodářství v Jakubanech (<i>Svatava Havrlíková</i>)	13
Organizovanie spoločného salaša v Liptovskej Lúžnej (<i>Vesna Žabkayová</i>)	14
Spracovanie ovčieho mlieka v Nižnej Boci (<i>Viera Abrahámová</i>)	18
Příspěvky dopisovatelů	
Úvodnice v okolí Třebíče (<i>Vratislav Bělík</i>)	19
Sukně kanafasky (<i>Jaroslav Mackerle</i>)	23
Tihláři v Jedlí (<i>Václav Milder</i>)	24
Polévání hliněných podlah na Podluží (<i>Pavel Holobrádek</i>)	26
Vypravování, víra a pověry ve Vážanech (<i>Inocenc Vala</i>)	29
Zprávy	
Zpráva o činnosti SNS za I. polrok 1963	31

HALENY I JEJICH ROZŠÍŘENÍ A NÁVRH ODBORNÝCH TERMÍNŮ

K některým otázkám národopisu je třeba informací nejen spolehlivých, ale hlavně z mnoha krajin a úvahy o nich mohou být psány jenom na základě materiálu sebraného z mnoha míst; málokdy může si jej však opatřit jedinec, většinou je to výsledek kolektivní spolupráce. S Národopisnou společností čs. spolupracuje v tomto směru celá řada pilných a obětavých dopisovatelů, kteří velice platně přispívají k tomu, aby údaje z rozličných oblastí byly nejenom co nejhojnější, ale také co nejpodrobnější. Uveřejňujeme nyní na základě takto shromažďovaných zpráv stručné pojednání o jedné z otázek lidového obleku, tj. o rozšíření halen i jejich názvů, a o některých dalších otázkách ze studia kolektivně sbíraného materiálu plynoucích.

I. Rozmanitost lidového obleku v jednotlivých krajinách bývá způsobena jednak tím, že součásti oděvu se liší střihem i ušitím, mnohdy i barvou, která bývá leckdy typická, jednak bývá způsobena tím, že jsou v celek sestaveny součásti rozličných typů a variací. Čím byl život v daném okrsku uzavřenější a soběstačnější, tím více se i lidový oblek v nich odlišil od sousedních okrsků, čím širše sahaly styky obyvatel a čím dále postoupili obyvatelé na stupních národní kulturní konsolidace, tím byl i jejich oblek ve svém typu s jinými jednotnější. Ale i tehdy, když se druhy rázovitěho obleku čili lidové kroje hodně rozlišily svým vzhledem od druhých ve vzájemně sousedících okrscích, rozdílly tvořily v nich vlastně jednotlivé jejich součásti, nikoliv celistvý oblek ve svém celku. Součásti ty mívaly pak každá svoje vlastní osudy i svoje teritoriální rozšíření, nezávislé na jiných součástech, některé zaujímají větší rozlohu, některé menší a hranice jejich nejen že se nekryly, ale měnily se i v prodlení doby. Ukážeme si to na některých příkladech.

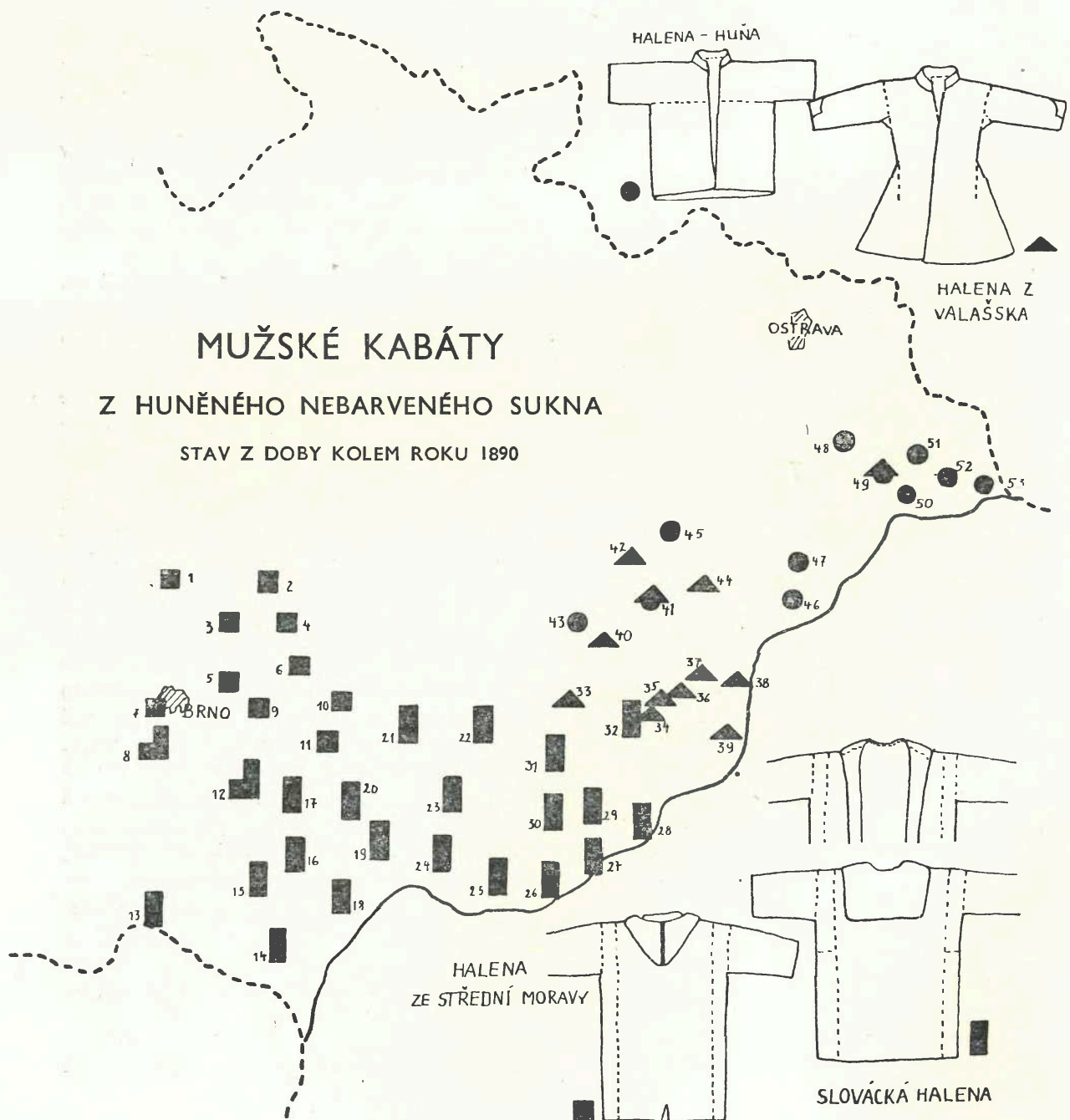
Charakteristické jsou v tomto ohledu např. mužské svrchní kabáty, rozdílné ve svém střihu, ušití i materiálu, a naznačím jejich druhy v lidových krojích na východní a střední Moravě, především druhy těch kabátů, které byly zhotoveny z domácího huněného sukna a podle svého střihu patří mezi nejjednodušší.

1. Především sem patří druh zv. *halena*, *halina*. Pod pojmem halena představujeme si obyčejně takový typ svrchního kabátu, který má zvláštní typický střih: svisle sešíváný z rovných dílů, nastavený po šířce, na rameni není švů, rukávy jsou rovně našity, přeložený límec je vzadu čtverhranný a visí hluboko na lopatky nebo i níž; u některých druhů je sešit v kapucu (na Brněnsku), u některých visí volně; přednice jsou přeloženy, většinou se vpředu nezapínají, jen u některých variací na Brněnsku se zapínají, na Zálesí je spojují švihy nebo řetízky. Délka sahá do půl lýtek, jen v některých okrscích sahala pod kolena nebo po kotníky. V dalších rysech se liší zejména druh, který je typický pro Slovácko a pro Slovensko:¹⁾ límec visí vzadu volně pod lopatky, přednice jsou přeloženy, ozdoba z barevného sukna je vpředu na přeložce pod límcem, někdy i na dolním konci límce; materiálem je huněné bílé sukno přirozené barvy. Haleny popsáného typu nosívali muži na Slovácku kdysi na všedno i ve svátek, ale na rozhraní 19. a 20. věku se jejich funkce v životě vesničanů hodně rozlišila: zatímco v některých okrscích se staly jen ochranným oděvem v dešti, např. pro pastýře, v některých okrscích je nosili i zámožní rolníci ve svátek, nejdéle a nejvíce ve Vlčnově. Druhý význačný druh, který býval rozšířen na severozápad od Slovácka, tedy ve střední Moravě, vyznačovaly některé další znaky:²⁾ materiálem bylo sukno, sice také huněné, hrubé, ale nejen bělavé, nýbrž někde šedé nebo hnědé; límec byl často sešit v kapucu, okraje byly lemovány barevnou tkanicí; přeložené kraje předku nebyly charakteristické, ale halina se zapínala mnohdy v horní části háčky. Nosívali ji ponejvíce muži za chladného a deštivého počasí na cesty do vozu a mnohdy si ji přepásali řemenem.

Rozšíření obou druhů naznačuje mapka. V starších dobách bývaly rozšířeny i dále, halena se nosila i v okrscích na západ od Brna se prostírajících.

Na dalším východoslováckém a valašském území mívají však pojmenování *halena* i jiné kabátce, na Hané zase jiné a i v Čechách označoval týž název také jakýsi druh kabátů, ale plátěných.

2. Na východní Moravě, např. na Zálesí a na jižním a západním pohraničí Valašska se nosily *haleny* ušité zase z domácího huněného sukna přirozené barvy bílé, na západním Valašsku i hnědé (zvláště v starších dobách, v polovici 19. stol. i dříve), ale jejich střih byl jiný.³⁾ Zadní díl byl zase vcelku, buď byl rovný nebo se směrem dolů zužoval, přednice byly rovné, ale od boků dolů byly všity trojhranné klíny, takže zřetelně odstávaly od těla, anebo byly přednice ve spodní části zřetelně širší a tvořily po sešití na boku záhyb; u krku byl malý okrouhlý výstřih nebo byl u něho našit stojatý límeček. Délka se lišila: v některých okrscích sahaly nad kolena, zejména v starším období bývaly krátké (srovnejme Gallašovy obrázky z Valašska), v některých okrscích byly dlouhé a širší, např. na Závřší u Valaš. Klobouk, kde se nosí podnes. Na Slovensku bývaly obvyklé v mnoha okrscích, roztráštěných v horských krajinách. Halenám tohoto druhu tam, kde se jejich typ stýkal se slováckými zcela rovnými halenami, bylo dáváno přívěsko „mlsná halena“, na Vizovsku a na Zálesí *kabaňa*. Střih tohoto typu kabátů s bočními vsázkami má mnohem větší rozšíření nežli pojmenování *halena*.

Tentýž typ stříhu s křídly na bocích charakterizuje i *župice*, které byly typické pro Valašsko a Frýdecko, a *mentýky* i *šuby*, které známe z Valašska a ze Slovácka i z mnohých míst na Slovensku. Všechny tyto druhy kabátů byly však šity, pokud informují památky a tradice, z barveného řemeslnického sukna (zeleného, červeného, fialkového, modrého, černého), někdy, bylo-li sukno dost široké, byly přednice střiženy s křídly z jediného kusu vcelku, takže křídla byla pak skoro půlkruhová a při oblečení řádná. Ozdobou bývalo šňůrování, gombíky nebo pakošky a jinobarevné vyložení manžet. Šuby byly podšívány nebo alespoň lemovány kožešinou s kožešinovým límcem.

Jak si vysvětlujeme, že v obleku lidu existovaly vedle sebe dva druhy kabátů, které se stříhem podobaly, jak právě bylo naznačeno, ale každý měl jiné pojmenování: halena, kabaňa, župice, šuba? Rozdílly byly v materiálu a ve výzdobě. *Župice*, *mentýky* a *šuby* z barvených, jemnějších látek mívali jen zámožnější lidé, kteří si drahý oblek mohli zaplatit, kdežto chudí musili se spokojovat jinými kabáty, ušitými z huněného levnějšího sukna, mnohdy vyrobeného z vlny vlastních ovcí, které byly nazývány *halenami*. Ty bývaly všeobecné ovšem i na všední příležitosti, sloužily za chladného počasí i ku práci, ale chudým musily stačit i pro svátek.

3. V horském severovýchodním Valašsku nazývali lidé *halenami* ještě jiný druh svrchních kabátů z huněného sukna:⁴⁾ kabát nejjednoduššího stříhu, který u nás známe, který je zhotoven z jediného kusu látky tak, že šířka látky tvoří délku kabátce, z obou krátkých konců se látka částečně nastříhne a pak přeloží shora dolů tak, že horní část směrem dolů přeložená vytvoří rukávy, zatímco spodní část, tj. konce, přeložené směrem dovnitř, vytvoří přednice, jež se pak s horní přeloženou částí sešijí; jediný šev na kabátě je tedy veden vodorovně na prsou; výstřih u krku je malý, v některých okrcích přišívají k němu stojatý obojek, kraje vpředu jsou většinou lemovány barevnou šňůrou, jen někdy ji provázejí další úzké šňůrečky; zapínání nebývá. Materiálem je domácí huněné sukno přirozené barvy, buď bělavé nebo „buré“, tj. hnědé nebo více méně černé z vlny černých ovcí, anebo šedé, jestliže vlna obou barev byla už před sepředem míchána. Kabátce tohoto druhu nosívali muži v horských krajinách Karpat a většinou je nazývali *huňa*, *guňa*, na východním Slovensku i *gubaška* aj. Na Valašsku

Poznámky k mapce kabátů: Vybrané a naznačené obce jsou zástupci svého okolí, takže obdobné poměry platí většinou i pro sousední obce. Značky neukazují, jak hojně se kabáty daného typu v místě nosily, zdali je nosili muži obecně, jako např. ve Vlčnově nebo v Nedašově, anebo zdali pamětníci jen vzpomínají, že za svého mládí viděli v nich svoje dědy, takové poměry byly např. v okolí Gottwaldova nebo ve Slopném, Drnovicích aj. Nejsou zachyceny obce, kde se nosily župice a mentýky z barveného sukna a nejsou zachyceny ani obce, kde se nosily haleny se třemi svislými švy v zádech z bílého sukna, tj. na Záhoří a na Hané.

Seznam vyznačených obcí: 1. Bořitov u Blanska, 2. Rozstání u Prostějova, 3. Vilémovice u Blanska, 4. Rychtářov u Vyškova, 5. Ochoz, 6. Luleč, 7. Bosonohy u Brna, 8. Tikovice, 9. Hlubice, 10. Chvalkovice u Bučovic, 11. Kloboučky u Slavkova, 12. Moutnice, 13. Jevišovka (dříve Frélichov) u Mikulova, 14. Lanžhot u Hodonína, 15. Velké Pavlovice, 16. Brumovice, 17. Dambořice u Ždánic, 18. Dolní Bojanovice, 19. Ratíškovice u Kyjova, 20. Věteřov, 21. Střílky u Bučovic, 22. Halenkovice u Uh. Hradiště, 23. Boršice, 24. Vnorovy, 25. Velká u Strážnice, 26. Nová Lhota, 27. Březová u Uh. Brodu, 28. Starý Hrozenkov, 29. Bánov, 30. Vlčnov, 31. Velký Črechov u Luhačovic (klínovou halenu s křídly, šitou z bílého sukna, nikdo nepamatuje, ač dříve se nosila), 32. a 34. Slopné a Loučka (haleny s křídly se nosily dříve, rovné haleny déle), 33. Březnice u Gottwaldova, 35. Drnovice, 36. Pozdřechov, 37. Lužná, 38. Senica, 39. Nedašov u Val. Klobouk, 40. Kašava u Vizovic, 41. Hoštálková u Vsetína, 42. Kunovice u Valašského Meziříčí, 43. Rusava, 44. Růždka, 45. Jasenica u Val. Meziříčí, 46. Velké Karlovice, 47. Horní Bečva, 48. Janovice u Frýdku, 49. Morávka, 50. Horní Lomná u Jablunkova, 51. Řeka, 52. Návší, 53. Bukovec. (Výzkumy prováděli: M. Ludvíková, J. Svobodová, J. Jančář, E. Urbachová, L. Jeřábek, D. Stránská, dále dopisovatelé Národopisné společnosti a použilo se i literatury.)

býval však tento kabátec jmenován v některých místech také *halenou*. Huňa se nosívala většinou jenom přehozena přes ramena, při práci však za chladného počasí navlékali si muži i rukávy a pak si huňu obvykle podkasali tak, že spodní kraj svinuli vzhůru k pasu a rohy podstrčili.

4. Poznali jsme tedy čtyři typy *halen*, tím však nejsou vyčerpány: na jižní Hané nosili muži v 19. věku *haleny* ještě jiného typu, jednak bílé, jednak černé, ale ty nebyly už z domácího huněného sukna, ale z jemnějšího řemeslnického, a i když byly bílé, sukno bylo uměle bíleno.⁵⁾ Tyto haleny bývaly dlouhé, řásné, vzadu probíhaly po celé délce tři svislé švy, v horní části po lopatky kabát přiléhal, pak se zadní díly do šířky značně rozšiřovaly, a protože kabáty ty byly hodně dlouhé, byly také hodně řásné. Obojek byl u nich stojatý, u bílých měl vyložení zelené, podobně i manžety, zapínání při horních krajích se dalo háčky. V bílé haleně tohoto druhu chodíval ještě v 70.—80. letech minulého věku rolník a poslanec František Skopalík ze Záhlinic. Hanácké *haleny* byly v druhé půlce 19. v. charakteristické jen pro jihovýchodní končiny, ale obdobný střih s jiným pojmenováním se uchoval do téže doby i v jihozápadních Čechách. Popsané kabáty staly se tedy v určitém období charakteristické pro určité oblasti, ale nikoliv pro určité „kroje“.

5. V Čechách zůstalo pojmenování *halena* do 19. století pro plátěné, pravděpodobně pracovní kabáty, které chudobní lidé nosívali i ve svátek; máme o nich zprávy z tradice i z pozůstalostních seznamů,⁶⁾ nevíme však, jak vypadaly.

6. Už z naznačeného materiálu je vidět, že název *halena* přecházel na různé svrchní kabáty. Ale připojme, že v některých krajinách se pojmenování *halena*, *halenka* používalo i pro ženské velké oděvací šátky typu plédů, do kterých se ženy za chladného počasí zahalovaly, přitom si všimněme toho, že takovýto význam slova *halena* se vyskytoval v rozličných krajinách, např. na jihozápadní Moravě, ale i v okolí Těšína;⁷⁾ tam lehčí bavlněné plédy nazývaly ženy *halenkami*, zatímco těžkým vlnákům říkaly *hacka*.

Samy typy kabátů byly tedy velmi různorodé. Pocházejí asi z různých dob, ale v této stati nebudeme se zabývat problémy jejich střihů, jejich stáří nebo dokonce původu a spojitosti, obrátíme nyní pozornost jen k tomu, kde se uvedených kabátů a uvedených názvů používalo a jaký význam tomu připisujeme.

Především z nástinu a z mapky vidíme, že název *haleny* pro huněné kabáty není typický jenom v určité oblasti ani pro jeden určitý kraj. Např. první druh *halen* s velkým visícím límcem zasahoval ze Slovácka na jednu stranu až i na Brněnsko a podle starších zápisů i na západ od Brna a na druhé straně na jihu zasahoval do Maďarska i charvátských krajů. Vše to jsou krajiny vesměs rovinné. Haleny s křídly se nosily i na východním Slovácku, i na Valašsku, i na Frýdecku a v mnohých okresech na Slovensku. Pozorujeme, že koncem 19. a ve 20. věku se uchovávaly ponejvíce v kopcovitých končinách, ale kabáty toho druhu šité z jemných materiálů se nosily i v rovinách na jih i na sever od Slovenska. Haleny typu huní máme dosvědčeny pro celý pás valašských i slovenských Karpat od Valašska až do ukrajinského území pro končiny, které většinou se vyznačují nejarchaičtějšími kulturními rysy. Proč se v naznačených krajinách uvedené typy kabátů ustálily, musilo by objasnit historické studium. Nejsou to druhy a střihy kabátů, které by se byly v místě vytvořily, v starších dobách bylo jejich rozšíření asi větší, a jestliže koncem 19. věku zůstaly jako charakteristický svrchní oblek v udaných oblastech — o tom pojednáme v jiné stati — bylo to výsledkem místních podmínek v životě obyvatel a jejich styků. Teprve když se popsané kabáty spojily s jinými součástmi oděvu v určité celky, spoluvytvořily v dané době místní typ obleku čili místní „kroj“.

N á v r h o d b o r n ý c h t e r m í n ů

II. Druhé poučení z bohatství informací, pocházejících z husté sítě informátorů plyne pro národopis z pojmenování věcí a jevů. Protože jsme viděli, že výraz *halena* nevyznačuje jeden určitý typ kabátce, ale několik typů, proto si uvědomujeme, jak velice důležité je upozornit i badatele, i sběratele a dopisovatele na to,

že i v pojednáních i v popisech je nutné vždycky přesně určit, o jakou halenu, o jaký typ kabátu a o který střih v každém případě jde, aby nedocházelo k nedorozuměním. Obdobně je tomu i v mnoha jiných případech.

V tom směru vychází také najevo, jaký je rozdíl mezi místním domácím názvem věci a mezi odborným termínem, kterého by se mělo používat v odborných a vědeckých pojednáních. Právě v oboru národopisu setkáváme se s tímto problémem a se zaměňováním odborných termínů místními názvy z dialektů a následkem toho s nejasnostmi v popisech a s nepřesnostmi v pojednáních ze všech jiných vědních oborů snad nejčastěji. Proto, že sběratelé popisovali jevy ze svého okolí nebo vůbec ze studovaného místa a označovali je místními názvy, ať vědomě, aby uplatnili a zaznamenali patřičný výraz, což je nejen velice důležité, ale nezbytné, anebo je tak označovali nevědomě, protože sami, pocházejíce z onoho kraje, názvy ty považovali za běžné a jiných nepoužívali, anebo jich používali proto, že v národopise nemáme dosud odborné ustálené a zdůvodněné terminologie — proto místní dialektické názvy vcházely v literaturu a zdomácňují v ní, ale používá se jich často pro jevy rozličných typů. V literatuře i v psaných popisech vznikají nedorozumění a někdy omyly a toho bychom se měli a mohli vystríhat. Vezměme si pro příklad slovo *halena*: mnohý čtenář, čte-li nebo slyší-li o haleně na Valašsku, představuje si ji jako slovácký typ s velkým ležatým límcem (darmovísem), ale taková halena se na Valašsku nenosila. Obdobně je tomu u jiných jevů a slov: srovnejme výraz *šorec*, *leknica*, *šata*, *kabřinec*, *kamna*, *sousek*, *pohrádka* aj. aj. — jak různé věci mohou znamenat!

Ukazuje se proto důležitým věnovat pozornost názvům věcí i odborným termínům.⁸⁾ Zjišťovat a zaznamenávat místní pojmenování je neobyčejně důležité, protože jsou poučná v národopisném ohledu, poukazují někdy k původu věcí a jevů (např. u slov *kadlub*, *nevěsta*, *komnata*), jsou ukazatelem pro úvahy o kulturních stycích a spojeních (např. u slova *loub*, *kordula*), mnohdy naznačují vývoj jevů a jeho cesty (např. u slova *židle*) a jejich teritoriální rozšíření patří mezi prameny, které poučují o životě lidu v dané oblasti, pokud se taková oblast ustálila, šířila nebo drobila a menšila; srov. např. osudy a nynější rozšíření slov *pohrádka*, *půda*, *truhlář* aj. Na základě takových údajů je možno hledat i důvody oněch změn.

V popisech z určených míst nikdy proto neopomeneme zjistit a zapsat místní názvy, přičemž naznačíme, že je to právě pojmenování, které je v místě obecné nebo bývalo obecné a je v dané době nahrazeno jiným. Obvykle dáváme tyto místní názvy do uvozovek, nebo je píšeme kurzívou, anebo vyznačíme, že je to místní obvyklé pojmenování. To vše je v národopisném studiu velice důležité. Proto národopisec čerpá někdy pro své úvahy i ze slovníků, např. z dialektických slovníků, z odborných slovníků některých oborů (např. řemesel, rostlinopisných aj.) a zejména ze starých slovníků, které jsou někdy jediným svědectvím pro poměry ve starých stoletích; všeobecně je známý význam slovníků Klaretovy družiny ze 14. v., Veleslavínových ze 16. v., bosáka Vodňanského, Rozmlouvání Philaleta ze 16. stol.⁹⁾ aj.

Na rozdíl od místních názvů a od názvoslovného studia, tj. od zkoumání slovního pokladu českého jazyka v jeho různých oblastech i nářečích, budeme rozlišovat odborné termíny a jejich studium čili odbornou terminologií, tj. studium výrazů, kterých se používá v odborných pojednáních pro označení právě jen určitých druhů, typů atd., které byly v onom oboru za termíny přijaty, kterým odborníci rozumějí a vědí přesně, který druh a typ věcí a jevů znamenají. *Termíny* označují tedy jen určitý typ kabátů, určitý druh úborů hlavy nebo třebaš bot, určitý typ střechy nebo krovu, druh látky, tvar nádoby atd. a odborníci jich používají pro přesnost vedle zaznamenaných místních pojmenování.

Není vyloučeno, že za odborný *termín* může sloužit výraz, který je obvyklý i v lidové řeči alespoň v některé krajině a že byl vybrán za termín proto, že je v jazyce nejobvyklejší mezi jinými pojmenováními téže věci: takovým případem je např. slovo *půda* pro podstřešní prostor, ačkoliv na Moravě na venkově dosud zápasí s pojmenováním *hura* a v nářečích se používá i jiných výrazů.¹⁰⁾ Někdy k většímu rozšíření anebo zobecnění došlo vývojem v jazyce; např. slova *židle* se nyní používá pro sedadlo s opěradlem všude působením školy, četby a novin, ačkoliv ještě před sto lety a dříve se

v mnohých krajinách používalo jiných pojmenování (*stolice, lenoška* aj.) a obyvatelé v některých krajích ani nevěděli, že by se sedadlu mohlo židle říkat a byli by slovu tomu nerozuměli.

V některých případech nebude volba odborného termínu tak samozřejmá a odborníci sami musí patřičný termín pro určitý druh a typ vybrat a stanovit: Mohou vybrat lidový výraz z některé oblasti nebo výraz starý, který vyšel v běžné řeči z užívání. Někdy se sahá k jiným vědním oborům, ačkoliv taková pomoc by měla být až posledním útočištěm; začalo se už např. se zaváděním některých termínů podle architektů, protože architekti už dávno vypracovali svoji terminologii, ačkoliv pro lidové stavby lépe by se hodila slova z téhož oboru, tj. lidového stavitelství.

V mnoha oborech národopisu — vědy mladé a málo propracované — potřebujeme teprve určit a ustálit odborné termíny. Mezi jiným platí to i pro obor lidového obleku, jak naznačil konečně i úvodní přehled o mužských kabátech, i když se dotýká jenom části našeho území — východní půlky Moravy a Těšínska. Ale kolik jiných druhů a názvů bylo i v jiných částech našich zemí!

Předkládáme proto návrh některých názvů pro nejdůležitější druhy a typy různých součástí lidového oděvu, aby nedocházelo v literatuře k nedorozuměním a abychom všichni používali týchž výrazů pro tytéž pojmy. Volím pro tento přehled stránky Věstníku Národopisné společnosti čs., aby i venkovští pracovníci se mohli zúčastňovat diskuse a používat po dohodě týchž termínů.

Začněme mužskými kabáty, když jsme z jejich rozdílů vyšli a ukázali si jejich rozšíření na mapce.

Výraz *HALENA* vyhradila bych jako odborný termín jen pro mužské svrchní kabáty z vlněné huně, které jsou ušity jen z rovných dílů, sešitých svislými švy, a které mají v týle velký čtverhranný visící límec nebo kapucu (druh 1).

Kabáty, které jsou na bocích rozšířeny klínovými vsázkami nebo klínovitě rozšířeny (druh 2), označovala bych jako *KABÁTY S KRÍDLY* (na bocích). Mohlo by se také říci *KABÁTY ŽUPICOVÉHO TYPU*, neboť střih *župic* byl stejný, ale je obava, zda by nedocházelo k nedorozumění ohledně látky, zda by si čtenáři nepředstavovali jen kabáty z barveného jemnějšího sukna, ze kterého bývaly župice ušity; v některých okrscích *župky, župičky* byly jen krátké a sahaly jen málo pod pás.

Slovo *HUŇA* označuje jednak vlněnou látku hrubě ručně tkanou a valchovanou, jednak kabát určitého druhu s jediným švem na prsou napříč (druh 3). Navrhuji, aby pro takovýto druh kabátů se užívalo názvu *HUŇA* jako odborného termínu, i když v některých okrscích bývá domácími obyvateli nazývána jinak: *halena, gubaška* aj.

Ten druh kabátů (č. 4), který známe z 19. stol. jako charakteristiký pro jižní Hanou a pro Chodsko a jižní Čechy, označovala bych jako *KABÁTY SE TŘEMI SVISLÝMI ŠVY VZADU*, nikoli v zádech, ale vzadu vůbec, neboť sahají až k dolnímu kraji kabátu.

Někdo míní, že by bylo možno nazývat mužské kabáty, které nosívali muži v 18. a někde v 19. věku v krajinách s pokročilejšími, městkému obleku bližšími typy, těmi pojmenováními, jež byla jim dána v módě, která je zavedla, ale zkušenost ze studia lidového života poučuje, že názvům těm byla dávana v lidovém prostředí v rozličných okrscích a dobách rozličný význam, takže bychom zase nenabýli přesnosti ve vyjadřování. Navrhuji proto, aby i pro kabáty takovýchto druhů, pokud nešlo přímo o měšťanskou a panskou módu, se používalo speciálních termínů: *KABÁT S VARHÁNKY* pro ty druhy, u kterých se vsazené díly vzadu drobně naskládaly (ať bylo jejich vsazení nízké podle barokního způsobu nebo vysoko umístěné) a *KABÁT S ROZSTŘIŽENÝMI ŠOSY*, pokud zadní nesešité šosy byly hladké, rozstřižené; další variace na nich bude nutno popsat: kabáty, které zůstaly hladké, úzké a vzadu sešité, byly v lidovém prostředí jmenovány *okrouhlé*; jako termín bylo by možno používat označení *KABÁTY VZADU SEŠITÉ*.

Krátké kabátko, *kazajky*, bývaly šity podle obdobných střihů jako dlouhé kabáty. Rozdíly v pojmenování mezi *kazajkami, kamizolami, lajbly* aj. byly v rozličných krajích různé, někde slovo *kamizola* znamenalo i vestu bez rukávů. Ani pojmenování

lajbl neurčovalo druh střihu ani ušití. Používala bych proto determinujících výrazů obdobných jako u výše uvedených typů kabátů: KAZAJKA S KRÍDLY NA BOCÍCH (někde na Slovensku ji nazývali *kabanica*), KAZAJKA S VARHÁNKY, KAZAJKA S ROZSTŘIŽENÝMI ŠÚSKY atd. Jedině ŠPENZR se lišil výrazně jako typ. Pod termínem ŠPENZR (mužský) rozumíme krátký kabátek jen k pasu sahající bez našitých šúsků, který měl rukávy nahoře širší nebo i hodně široké a přeložený límec. Další detaily ve špenzrech lidového obleku, např. úprava u výstřihu, byly různé.

ŽENSKÝ ŠPENZR měl obdobné znaky: byl krátký do pasu, jenže v pasu mohly mít některé druhy kratičké, jen několik centimetrů dlouhé našité šúsky, které mohly být hladké nebo nabrané nebo drobounce naskládané, ale měkké; rukávy byly u ramenou hodně široké, výstřih vpředu hluboký a obyčejně kolem něho ležatý límec, který vzadu sahal hluboko.

Ženský lidový KABÁTEK měl jiné znaky: vždycky byl krátký, pod pasem tvrdě naskládané varhánky nebo tvrdě podložené odstávající šúsky, jen u starších druhů dlouhé varhánky nebo šúsky, rukávy u ramenou úzké, výstřih malý, a byl-li velký, pak bez límce; jen u malého výstřihu býval v mladých módách limeček.

S tím souvisí zevrubnější vylíčení termínu VARHÁNKY. Tak nazýváme ten druh našitého šúsku, který byl naskládán v nehluboké stojaté záhyby, ale tvrdě podložené, které někdy byly částečně protahovány. Mohly být krátké — cca 10 cm, mohly být i dlouhé — cca 30 cm — ty zůstávaly měkké. Na rozdíl od varhánků termínem ŠÚSKY označujeme části k pasu našité, měkké, hladké nebo nabírané; sice u jedné variace špenzrů mohly být i šúsky v některém místě naskládány do vějířku, ale drobounce a zůstaly kratičké a docela měkké.

Jiné sporné názvy se týkají úboru spodní části těla — nohavic.

Výraz KALHOTY v českém jazyce byl celkem novodobý a hodí se jen pro novodobý oblek městského typu anebo pro oblek určité historické epochy, pro ten široký druh, který právě s pojmenováním *galoty* přicházel v 16.—17. století do Čech od západu. V lidovém obleku rozlišujeme především dva typy úborů, rozdílné podle délky, a v krátkém typu pak zase dva rozdílné druhy podle střihu.

Termín NOHAVICE necháváme pro ten typ dlouhých po kotníky sahajících kalhot, ušitých ze sukna, ať huněného, ať jemnějšího barveného, které mají nohavice více méně úzké se švy po bocích nebo vzadu, vpředu oba díly sešité s jedním nebo dvěma prostřiženými rozparky vedle středního švu. Tento typ se nosil v 19. a 20. v. na jiho-východní Moravě, v těšínských Beskydech a na Slovensku a odtud pak i dále k jihu i východu.

Na rozdíl od takových NOHAVIC muži v západní polovině českých zemí nosívali v 16.—19. století krátké kalhoty, sahající jen po kolena. V lidovém oděvu posledních dob byly více méně úzké a zapínaly se vpředu překlápěcím dílem, zv. *branka*, *poklopec* aj. buď úzkým, buď širokým; záleželo na období vývoje. V lidových krojích byly nazývány obyčejně podle materiálu: *koženky*, někde *praštěnky*, *kozlovice* aj. V některých krajinách byl obvyklý název *spodky*, ať byly z jakéhokoliv materiálu, třeba i z manšestru, protože označují oblečení dolní, spodní části těla, a pojmenování to máme doloženo i v pozůstalostních soupisech. Považuji tento název SPODKY za výstižný a navrhuji, aby byl přijat jako odborný termín pro svrchní, krátký, po kolena sahající úbor druhů ze 16.—19. století, ať byly z kůže nebo z látky.

V kategorii krátkých kalhot uchoval se v lidovém kroji ještě jeden druh, a to na jižní Hané do konce 19. v., *spodky*, které měly krátké nohavice nápadně široké, v určitém okrsku (v okolí Kroměříže) dokonce v pase i dole naskládané, které se zapínaly uprostřed předku (ve švu). Byly jmenovány *baně* (podle toho přezdívali jejich nositelům „baňáci“), nebo *plundry*, *červenice* aj. Myslím, že by pojmenování BANĚ mohlo být přijato jako odborný termín pro ně i do literatury.

Nejrozšířenější byly všude plátěné dlouhé kalhoty, jejichž rozdíly spočívaly v tom, zda byly nohavice širší nebo užší, zda byly z rovných dílů s čtvercovým klínem všitým uprostřed anebo měly střih podobný novodobým kalhotům. Zapínaly se či lépe řečeno svazovaly se vpředu uprostřed. Nosily se jako svrchní oblek

na dolní části těla i jako prádlo vespod. Odedávna byly nazývány *gatě*, v Čechách kdysi v starších stoletích *hace*. Novodobý typ, který se nosí vespod jako prádlo, má pojmenování *podvlékačky* apod. Navrhují, aby pro ty plátěné kalhoty, které jsou z rovných dílů s čtvercovým klínem, se používalo termínu GATĚ, kdežto ty, které jsou ušity novodobým způsobem a nosí se navrch, i když jsou z plátna, lépe by bylo označovat jako PLÁTĚNÉ KALHOTY (svrchní i spodní).

V ženském obleku máme hojně nepřesností a následkem toho nejasností u té součásti, která kryje dolní, bederní část těla. V starém typu obleku se nosily dva zástěrovité úbory, vpředu nesešité, z nichž jeden se uvazoval odzadu, druhý odpředu. Zadní součást bývala valnou většinou z plátna a drobně vrapována, ať už byla z plátna bílého nebo černého, ale pojmenování její bývalo a je v různých oblastech rozličné: *řerťoch*, *fartuch*, *kasanka*, *šorec*, na Slovensku i *rubáč*, *okolek* aj. Navrhují, aby takovýto úbor, který vpředu není sešit, v pase je naskládán nebo navrapen a je z bílého plátna, byl označován jako KASANKA. I když výraz ten byl rozšířen v posledních dobách v tomto významu na nevelikém území, v části Valašska a v části slovenského Pováží, je to výraz pěkný, domácí, starobylý. Naproti tomu takovýto úbor vpředu nesešitý, ale z černého plátna zhotovený mohl by být nazýván ŠOREC. Výraz *šorec* a *šurc* označoval sice v nářečích rozličné části obleku, i zástěru, i suknicí, sešitou se živůtkem, ale pro popsání úboru do pasu, z černého plátna zhotovený, vrapený a nesešitý, se ho používalo a používá na velkém teritoriu Slováků dodnes. Kdyby nevyhovoval jako termín pro cizí základ slova, mohlo by se užívat termínu ČERNÁ KASANKA na rozdíl od BÍLÉ KASANKY.

VRAPOVÁNÍM nazýváme takový druh skládání, které má drobné a stojaté záhyby, obyčejně se pořizuje za vlhka protahováním prsty.

Velké rozdíly jsou v druzích a pojmenování ženských živůtků. Je obtížné najít takové termíny, které by vystihovaly jejich podstatu a přitom všechny rozdíly, protože se vyvinula tak velká rozmanitost přechodních forem a znaků jako u málokteré jiné součásti. V hlavních rysech bych rozlišovala: živůtky a šněrované živůtky, šněrovačky a živůtky typu vesty.

Termín ŠNĚROVAČKA bych používala jenom pro skutečné šněrovačky středočeského typu, prošité kosticemi, pevné a tvrdé, které ušněrováním pevně stahovaly pás i poprsí a u kterých i šusky pod sukni byly tvrdě prošité.

Termín ŽIVŮTEK by měl označovat měkké živůtky, které byly vyztužené nanejš u prostřed zad a v předních krajích, ale jinak látka zůstala všude měkká. Živůtky bylo možno spínat sponami při krajích našitými nebo je šněrovat do háčků nebo svazovat pentličkou, v posledních vývojových variacích zapínat na knoflíčky. Mezi měkké živůtky patří tedy i slovácké *kordulky*, hanácké *frydky*, jinde *bručičky* a jak jinak byly kde živůtky nazývány. Neradila bych však zvolit název *kordulka* za odborný termín, protože v Čechách nebyl obvyklý, mimo to je cizího původu a souvisí s pojmem jiného podkladu — šněrováním a vázáním. V některých krajinách v rozličných krojích a v různých dobách se nosily docela měkké volné živůtky, které měly šusky a přesahovaly přes pás, např. na Valašsku, ale i jinde. Označovala bych je jako ŽIVŮTKY VESTIČKOVÉ.

V úvahách často si nevíme rady s determinací rukávů a jejich dílů. RUKÁVCE nazýváme takové ženské krátké košilky, které sahají jen asi do pasu a mají široké rukávy, jež platily za dostatečné svrchní vnější oblečení, obyčejně spolu se živůtkem. I v Čechách se používalo tohoto pojmenování, a to nejenom ve starších stoletích, ale i v 19. věku v některých krajinách; někde je nazývali *košilka*. Ale jako termín bych doporučovala slovo RUKÁVCE, protože široké rukávy byly viditelné a znamenaly ozdobu oblečení.

Jednoty není v pojmenování jejich ramenních dílů: vyšívání pásky na ramenu bývají někde nazývány *náramky*, někdy *přiramky*; někde však *přiramky* jmenovali celý ramenní dílek s výšivkou na okraji na rameni nad vlastním rukávem, např. na valašských rukávcích, ale vyšívání pásky odděleně našité na ramenu, např. typické slovácké pásky, měly název *náramky*. Pro ně doporučuji termín NÁRAMKY, ramenní

pásky. Naproti tomu PŘÍRAMKY nazýváme ramenní dílky od límečku až po našití vlastního rukávu.

Problematictější je vhodně pojmenovat nabíraný límec kolem krku: někde jej nazývají *krejzl*, na Chodsku *vyjkladek*, na Hané *obojek* a *placák*, na západním rozhraní Slovácka *obršlák*, jinde *kráglíček*, v starších stoletích *okruží* atd. Nechceme-li používat za odborný termín cizího slova, mohlo by se říkat umělým způsobem náběra kolem krku, ale snad nejsrozumitelnějším označením by bylo NABÍRANÝ LÍMEC.

Svrchním ženským oděním zůstávaly dlouho velké kusy látky, buď vlněné, buď plátěné, do kterých se dotýčná osoba může zahalit na ochranu před chladem a větrem nebo před deštěm nebo sněhem. Na východní Moravě, v těšínských Beskydech a na Slovensku ženy používají k tomu účelu velikých plátěných plachet podnes nebo jich používaly donedávna, v Čechách se o takových úborech zachovaly vzpomínky v tradici a literatuře. Mám na mysli ovšem jen velké plachty, do kterých se skoro celá postava může zahalit, nikoliv jen velké šátky. V každé krajině uchovaly se pro ně rozličné názvy: *plachta*, *plachta na oděti*, *loktuše*, *ubrus*, *presteradlo*, *odevadlo*, *prešivka*¹¹⁾ aj. Jakým společným termínem je označit? Myslím, že by bylo nejvhodnější nazývat je ODĚVACÍ PLACHTA, ať lněná nebo konopná, utkaná plátnově nebo jako damašek, přeložená ve dvoje nebo jednoduchá, ať se přehazovala přes ramena nebo vázala na prsou nebo přehazovala i přes hlavu. Takovéto oděvací plachty byly celkem prosté, protože většinou jim zůstala jen užitková funkce ochranného šatu. Jenom v některých slovenských okrscích uchovaly se podnes jako sváteční úbor, pak bývají ozdobené.

Na rozdíl od nich těm plachtám, které se staly součástí obřadního oděvu, které z denního užívání vymizely a ustrnuly jen při některých obřadech a které si ženy braly na sebe ve dnech pro jejich život nejvýznamnějších, tj. na svatbu, na úvodny a na pohřby, můžeme dávat pojmenování podle jejich funkce: *nevěstinská plachta* nebo *úvodní*, *úvodová plachta*. Snad by nejlépe vyhovoval termín ÚVODNÍ PLACHTA. Prosté slovo *úvodnice* by bylo méně vhodné, protože může označovat jednak ženu, jdoucí na úvod, jednak plenu na hlavu k úvodu aj.

Vlněné kusy látky, určené na ochranu před zimou a větrem, před deštěm a sněhem, do kterých se ženy halily nebo někde podnes zahalují, měly a mají v různých krajinách různá pojmenování: *šat*, *loktuše*, *vlňák*, *salup*, *kukla*,¹²⁾ *plína*, *huňka*, *hacka*, *hyta* aj. Které zvolit za odborný termín? Slovo *vlňák* by bylo srozumitelné a výstižné, ale velmi často označuje i menší nebo malý vlněný šátek na hlavu, jiné výrazy mají nyní jen vymezené krajové rozšíření. Domnívám se, že by vhodným termínem mohlo být slovo ŠAT, nebo ODĚVACÍ ŠAT, šat na oděti, kterého se v uvedeném významu používá na velkém území v Čechách. Je to slovo domácího původu a dávné, i když nyní je v literatuře málo obvyklé, slovo šátek je vlastně deminutivum, zdrobnělý tvar k výrazu šat. Záleželo by na odbornících, zda toto staré a výstižné pojmenování znovu oživí a uvedou v odbornou literaturu.

O názvech šátků a šatek na hlavu pojednám jindy, vyžadují obšírnější studie.

Mezi druhy čepců rozlišovala bych: PŮLKOVÉ ČEPCE ze dvou stejných dílů s jedním středním švem od čela k týlu, DÝNKOVÉ ČEPCE měkké i tvrdé a KARKULOVÝ ČEPEC ze tří dílů, dvou bočních stejných a středního pruhu od čela k týlu (byly to např. čepce na Blatech a jeden druh dětských čepců). Čepec z jednoho kusu látky je nutno blíže popsat: např. s jediným švem od čela k temeni, beze švů, vzadu nabíraný aj.

Bylo by možno načrtnout ještě další termíny pro některé součásti, jejichž odborné pojmenování je sporné a místní názvy byly v různých krajinách rozličné a kolísaly, např. pro druhy střevíců, vysokých bot, pásů, čepic, úvazů šátků aj., nechávám je zatím na podruhé. Nyní předkládám zatím tento krátký seznam jako návrh k diskusi a prosím, aby se odborníci i všichni čtenáři laskavě o něm vyjádřili nebo zaslali svoje další návrhy, abychom pak mohli pojednat o nejvhodnějších termínech pro největší srozumitelnost a odbornou přesnost.

Zpřesnění a sjednocení národopisné terminologie by bylo potřebné a žádoucí i v jiných oborech.

Připojené poznámky nemají za účel vyčerpávat literaturu o určitých typech halen a kabátů, ale jen poukázat na informativní nejdůležitější stati.

1. Poznatky o slováckých krojích nejlépe shrnul *Josef Klvaňa* v práci *Lidové kroje na Moravském Slovensku* (Moravské Slovensko I. Praha 1918, 97—252), takže dalších poukazů na literaturu netřeba. Dále srov.: *Aug. Kratochvíl*, Židlochovský okres, Moravská Vlastivěda II, Brno 1910, 22; *Jano Fojtík*, Slovácká halena a její výhodnost, Svaz III. 1913, 342n; *M. Prášek*, Kuželovští halenáři, Zahrada Moravy III. 1925/1926; *Ant. Václavík*, Luhačovické Zálesí, Luhačovice 1930, 179; Na Zálesí ujala se uvedená halena v druhé polovici 19. stol. působením z Uhersko-Brodsko. *F. Bartoš* používal pro uvedený typ také označení „halena cimbálová“ (Lid a národ I. 1891, 152), *A. Václavík* uvedl i názvy halena „se schlopцем“ a „slovénka“.

2. *Miroslava Ludvíková*, Pracovní kraj brněnského venkova, Brno v minulosti a dnes, IV, 1962, 137n; o halenách str. 140—142; *Ludvík Kunz*, Lidový kraj ve Šlapanicích u Brna, Časopis morav. muzea XXXV. 1950, 370; *Karel Fojtík*, Rosicko-Oslavansko, Brno 1957 (kandidátská práce, rukopis): z r. 1794 pochází archivní zápis o halině ze Zakřan (str. 293), z r. 1834 z Tikovic (str. 294), o plátěné přepásané haleně je zápis v Pamětech P. Muchy v Ivančicích (viz str. 295).

3. *A. Václavík*, Luhačovické Zálesí, 178n; *Jos. Čižmář*, Národopisné a životopisné paměti Vizovic, 1938, 108n; *J. Klvaňa*, Kraj valašský v okolí Štítné, Čas. olom. muzea č. 118, roč. XXX, 1913; *F. Bartoš*, Lid a národ I. 188: Na Rožnovsku je vsatská župica halenou na všední den, župica je tam kabát světeční, dlouhý, ze zeleného sukna; *Fr. Dostál*, Zobrazení valašského lidu do roku 1848 a dílo J. H. Gallaše, Valašsko VII. 1958, 78n. Rozdílný materiál na haleny a župice byl zachycen už v zápisech z r. 1777 a 1778, srov. *J. Čižmář*, Valašské kraj v roce 1777, Naše Valašsko VI. 1940, 156—171; popsány byly kabáty ze sukna barvy bílé, hnědé, zelené, modré a zaznamenán byl rozdíl kabátů zv. Slowakischer Rock od valašských; dále srov. vyobrazení: Dolina Urgatina III. 1949, 86, 87, 97, IV. 1950, 16, 19—21.

4. *D. Stránská*, Huně a haleny, Dolina Urgatina IV. 1950, 92n; srov. dále kresbu *A. Strnadla*, Dolina Urgatina V. 1951, 37; *Ivo Stolařík*, Hřava, Ostrava 1958, 138; *F. Tábořský*, Rusava, Olomouc 1928, 27.

5. *Frant. Skopalík*, Památky obce Záhlnic, II. 1885; *J. R. Bečák* a *Jan Zbořil*, Mužský kraj, Lidové umění na Hané, Olomouc 1941, 240—242; *J. Kühndel*, Hanácký kraj v obrazových dokladech, ibidem 17n, 68—72; *J. Klvaňa*, O Hané, jaká bývala, Časopis morav. muzea VII, 1907, 152, 150, *L. Kunz*, Lidový kraj na Hostýnském Záhoří, Čas. morav. muzea XLI. 1956, 168n.

6. *D. Stránská*, Lidové kroje v Československu, I. Čechy, 220, 228. *Dr. Jiřina Svobodová* vypsala zprávy z některých archivních pramenů na Jičínsku: R. 1806 v Troskovicích, osadě Křenovy, byla u *Jos. Machatého* zapsána 1 halena z dobrého plátna ušitá, vedle toho 1 zelený kabát, 1 kožich a 1 kazajka (SA v Mnich. Hradišti, dom. Mladějov); r. 1840 v Březině *Jakub Matuš* měl 1 kabát starý, 1 plášť a 1 halenu (SA v Jičíně, dom. Jičíněves); r. 1845 v Chyjicích měl *J. Konečný* 1 tmavozelený kabát a 1 halenu (ibidem); r. 1864 byly v Dol. Lochově u *Frant. Albrechta* zapsány mimo jiné 1 plátěná roztrhaná halena (SA v Jičíně, panství Kumburk IV.a); r. 1840 v Holíně V. *Doležal* zanechal 1 plátěnou sešlou halenu (ibidem).

7. Vlastní výzkumy na Těšínsku. Zprávy z Brněnska zaslali dopisovatelé, zejména *V. Bělík* z Věmyslic aj.

8. *D. Stránská*, Vypracování a sjednocení národopisné terminologie, Věstník Národopisné společnosti čsl. 1959, 22n.

9. *Klaret* a jeho družina. K vydání upravil *J. Flajšhans*, I., II., Praha 1926, 1928; Vocabularium... zv. Lactifer od Otce Bratra *Jana Bosáka* z Wodnian; Rozmlauwánj Politika, Historika a Philatela s prawdau (Maffea Wegia Landenského... k Eustachovi na knížky... o pravdě předmluva (v Litomyšli) 1507 aj.

10. S. Utěšený a A. Habovštiak, Názvy „podstřeši“ v českých a slovenských nářečích. Slavia XXXI. 1962, 166—185.

11. D. Stránská, Příspěvky o oděvacích plachtách v Trenčansku, Národop. Věstník Českoslov. XXII. 1929, 37—53; J. Klvaňa, Moravské Slovensko I., 97n., passim.

12. Jiřina Svobodová, Názvy velkého šátku-plédu na Jičínsku, Věstník Národopisné společnosti čsl. 1960—1, 18—21.

MATERIÁLY

Svatava Havlíková

LUČNÍ HOSPODÁŘSTVÍ V JAKUBANECH

Poznámka: Uverejnená ukážka je časťou materiálu, získaného na výskume pastierstva v Jakubanoch a Spišských Hanušovciach, okr. Poprad, roku 1962. Autorka si na výskume všimla problematiku salašníctva v celej šírke. Materiál je uložený v Archíve fonde SNS pod č. 130 (1962-V).

Louky zabírají v katastru obce Jakubany 206 ha, ale před rokem 1952, než byla část katastru předána vojenské správě, byla rozloha luk asi 2000 ha. Tehdy se louky rozprostíraly daleko za obcí v nejvyšších polohách mezi lesy a pastvinami, kde se již nedalo orat, ale často sousedily spolu louky několika majitelů. V cizích katastrech Jakubany louky nikdy neměly. V katastru obce jsou i nížinné louky, které jsou kvalitnější než vysoko položené, ale i ty se přihnojovaly anebo košárovaly, místního pojmenování pro ně není. Všechna orná půda patřila rolníkům z obce, lesy většinou původně patřily majiteli pily Müllerovi. Často se stávalo, že rolníci si navzájem mezi sebou dávali louky do nájmu, nájemce pak buď pomohl majiteli při polních pracech nebo dostal část sklizeného sena, případně si mohl seno svézt všechno a zaplatil nájem. Společným majetkem obce byly louky, jejichž výtěžek patřil církvi, ty se nikdy nekošárovaly, ale povinností všech občanů Jakuban bylo seno z nich usušit, sklídit a svézt na faru, přičemž všichni obyvatelé měli při práci stejné povinnosti, nezáleželo na velikosti jejich majetku. Farář část sena spotřeboval pro hovězí farský dobytek a část sena odprodal.

Lidové názvy trav nejsou všeobecně známé. Dlouhé trávy se zde říká *pšica*. Za nekvalitní se považuje tráva na vlhkých místech. Ostatní louky se hnojily buď dřevěným popelem nebo košárováním. Louky na otavu se košárovaly do dvacátého července, po tomto datu se už nekošárovaly, ani se na nich nesmělo pást. Na ostatních loukách se smělo pást jenom do dvacátého května, potom se dobytek mohl pást již jenom na pastvinách. Louky se čistily podobně jako pastviny a kamením, které se z luk odnášelo, se označovaly hranice jednotlivých luk; také ostatní odpadky, které se z luk odnášely, se kladly na hranice jednotlivých majitelů a odpadkům těm se zde říká *mravenčiaky*. Louky se nikdy neoplocovaly ani neohražovaly. Umělými hnojivy se louky téměř nepřihnojují; umělá hnojiva se částečně používají na přihnojování brambor a obilovin. Odvodňování ani zavodňování luk se zde neprovádělo.

Dvacátého května začínal tradičně zákaz pasení na loukách tzv. *zahájených*, od tohoto data ani povozy nesměly jezdit přes louky; jen lidé směli přes louky přecházet, ale museli chození omezovat. Na loukách se žádné rostliny, jako rasca, houby apod. nesbíraly. Louky se někdy ohražovaly živými ploty z keřů; přechody přes louky se neoznačovaly, lidové názvy ohrazených chodníků zde nejsou známy.

Kosení trávy. Kvalita trávy záleží na počasí celé sezóny. Jestliže jsou teplé noci a dost prší, je to náznak, že úroda trávy bude dobrá. Tráva zralá již ke kosení se poznala podle žloutnutí od země. Tradičně se začíná kosit 28. června na Petra a Pavla. V předvečer tohoto dne odcházeli sekáči již do hor na louky, aby brzy ráno 28. června mohli začít kosit. Louky, které se přihnojovaly, se někdy začínaly kosit ještě před tímto datem. Tráva se kosila a sušila až do 15. srpna. Kosilo se kratšími kosami asi šedesát až sedmdesát pět cm dlouhými, kterým se tu říkalo *rakušanky*. Dnes se seká delšími kosami osmdesát až devadesát cm dlouhými. Jednomu posekanému řádku se zde říká *pokos*. Pokosené seno se rozházelo a nechalo proschnout, proschlé se shrabuje

do tzv. *vater*, to znamená do prostoru asi 3×3 m. Když je seno úplně suché, klade se do tzv. *smyku*, který má základnu asi o průměru dva metry a klade se po obvodu asi do výše tří metrů. Do smyku se přidávají tzv. *husy*, to je seno, které udrží jeden člověk na vidlicích. Takto upravené seno nechávají rolníci na loukách do podzimu, kdy si je svážejí do vesnice. Dnes se seno neklade do smyků, ale odváží se ihned po usušení do obce. Seno se někdy také suší na tak zvaných *ragolech*, což je osekáný strom. Rozdílným způsobem ukládají seno v obci Blažově v okrese popradském. Seno se po usušení ukládá do tzv. *ostervy*. Na zem se nakladou suché jehličnaté větve, na ně se asi ve výši 0,5 m do čtverce položí tzv. *klišny* (trámky) a na ně se klade kolem dokola seno. U země je osterva užší, směrem vzhůru se rozšiřuje, vrchol se zase zužuje. Když je celá osterva narovnaná, do středu se zarazí rovný kůl a na vrchol se dají dvě prkénka, aby voda mohla stékat po povrchu a nedostala se dovnitř kupy. Jedna *oderva* (osterva) obnáší přibližně čtyři fůry sena. Takto upravené seno se nechává na louce přes celou zimu. Podle vyprávění informátorů vydrží takto upravené seno několik let, jeden informátor pamatuje na odervu, ve které bylo seno pět let staré. Toto seno po povrchu bylo porostlé mechem, ale uvnitř kupy bylo dokonale suché a nezávadné. Seno se odváželo do stavení teprve v době potřeby, většinou v zimě, a to na saních. V plachtách se seno nenosilo. Strojů se zde na kosení sena nepoužívá pro nepřístupný terén.

Na některých lukách před druhou světovou válkou stály šopy na uskladňování sena, ty byly vypáleny za války fašisty. V obci se seno ukládá do stodol na půdu. Nerozděluje se podle různých druhů trav. Při uskladňování se přibližně počítá pro jednu krávu na celou zimu tři fůry sena, jeden kůň spotřebuje asi tolik jako dvě krávy, pět ovcí spotřebuje asi tři fůry sena. Seno, usušené v Jakubanech, krylo místní spotřebu, nikdy se nepřikupovalo z jiných obcí, naopak často ještě rolníci z Jakuban prodávali seno do okolí. V poslední době se množství sena zmenšilo a tím také klesá počet hovězího dobytka i ovcí.

Pasení dobytka na loukách. Dobytek a ovce se směly pást na loukách v jarních měsících až do 20. května, dne 27. září v den sv. Kříže padal zákaz pasení, po tomto datu se smělo pást na všech lukách, případně i nepokosených. Dne 27. září se sháněly ovce i hovězí dobytek z košárů do vesnice, potom se již páslo jenom přes den; na noc se krávy i ovce vracely do obce. Tak se vyhánělo a páslo až do napadání prvního sněhu.

Pěstování jetele. Jetelina, lidově se zde říká *koničina*, se pěstuje jenom na orné půdě. Je dvoukosná. Pěstování jetele není v Jakubanech staré, dokud byl dostatek pastvin, se jetel nesel.

Vesna Žabkayová

ORGANIZOVANIE SPOLOČNÉHO SALAŠA V LIPTOVskej LÚŽNEJ

(Poznámka: Uverejnená ukážka je časťou materiálu, zozbieraného na výskume pastierstva v Liptovskej Lúžnej a Bobrovčeku, okr. Lipt. Mikuláš, roku 1962. Autorka skúmala chov hospodárskych zvierat v celej šírke, pričom hlavnú pozornosť venovala salašníctvu. Materiál v rozsahu 164 strán textu i s kresbami je uložený v Archívnom fonde SNS pod č. 122/1962-V.)

Ovce sa individuálne nepásli, ba nepáslo sa ani striedaním majiteľov, bača mal vždy ovce aspoň od desiatich gazdov.

Salašný spoloček sa utváral podľa dvorov. Celá obec mala 24 dvorov, ktoré sa tvorili podľa poľa, takže gazdovia jedného dvora — prv všetko príbuzní — mali pôdu na jednom mieste. V jednom dvore bolo asi 20 gazdov. Dnes už gazdovia jedného dvora ani spolu nebývajú. Horný koniec má 6 dvorov: Mydliarovci, Šimkovci, Tičšanovci, Chlebkovci, Potkanovci-Turonovci, Svonkovci.

Celá dedina mala 4 salaše a 4 salašské spolky, nazývané *salaš*. Dolná časť po školu (býv. kompossesorát) — bol jeden, druhý salaš bol po kostol, tretí po krčmu a štvrtý po horný koniec. Na jednom salaši bolo okolo 300 dojných oviec.

Iniciátorom založenia salaša bol gazda, ktorému na chove oviec najviac záleželo. Majitelia oviec sa zišli na Vianoce na zakladajúcu schôdzu salaša, nazývanú *jednanie baču*. Už podľa názvu sa dá odhadnúť najdôležitejší bod tieto schôdze — voľba baču. Sem sa zišli záujemci o bačovstvo a ten sa stal bačom, ktorý ponúkol na ovcu najviac syra. Na tejto schôdzi sa zvolili funkcionári, vlastne sa tu určilo majiteľom, ktorý sa o čo bude starať. Gazdovia si zjednávajú baču a on si musí zjednať valachov.

Členovia salašného spolku si musia chodiť pre syr, keď sa im odkáže, musia si prísť pozrieť alebo odnieť chorú ovcu zo salaša. Valasi zodpovedajú za ovce. Keď divá zver roztrhá ovcu a nájdu sa z nej zbytky, poistenému gazdovi hradí škodu poisťovňa. Ak sa ovca stratí, hradia ju valasi. Škodu, spôsobenú ovcami na úrode pri pasení, hradí salašný spolok. Valasi sa vyplácali mliečnymi výrobkami sami.

Salašný spolok má svojho predsedu, *salašného gazdu, salašníka*, ktorý sa stará o všetko, čo sa týka salaša (o dopravu riadu pri výhone, o pasienky). V minulosti platil za soľ salašník, ktorý zgazdoval peniaze do spoločnej pokladnice spolku zo syra odpredaného bryndziarni. Dnes je povinnosťou baču kupovať soľ a hradí ju spolu s valachmi. Funkcia salašníka bola čestná a zvolený bol ten, kto mal o to záujem, o kom sa vedelo, že sa bude starať. Dnes se vraj salašník už tak nemieša do salaša, je zamestnaný a tak sa príde len občas pozrieť, či je všetko v poriadku. Na konci sezóny sa mu odovzdávajú účty za potraviny a iné veci. V minulosti salašník dostával na konci sezóny cent (50 kg) syra.

Funkcia pokladníka bola vlastne len formálna, lebo o všetko sa staral salašník, ktorý kontroloval aj prácu pokladníka. S peniazmi nemal pokladník ani veľa roboty, lebo sa vraj neudržali, kupoval sa za ne salašný riad i soľ. Keď sa bačovnia na salaši striedali, riad patril salašnému spolku. Ak mal niektorý trvalý záujem o bačovanie, opatril si svoj riad.

Títo funkcionári boli okrem kontroly povinní opravovať kolibu a vynášať hore soľ. Dnes sa o kolibu starajú valasi a oni si tiež vyvážajú soľ, kúpenú v obci alebo v bryndziarni (1 kg po 0,90 Kčs).

Salašnému spolku za celú salašnú výrobu zodpovedá *bača*, ktorý bol volený na zakladajúcej schôdzi salaša na Vianoce. Od baču sa v prvom rade očakáva znalosť spracúvania mliečnych výrobkov, ďalej čestnosť, starostlivosť o ovce a poriadkumilovnosť. V minulosti pochádzali bačovnia z najchudobnejšej vrstvy, takí, čo nemali doma pôdu, teraz na majetku nezáleží. Podľa informácií miestneho obyvateľstva bývali valachmi cudzí, najviac Hronci, lebo Lúžňania sa za toto zamestnanie hanbili. Dnes sa o bačovanie a valasenie bijú, lebo je to výnosné zamestnanie. Tak isto je veľký záujem aj o pasenie jaloviny. Funkcia baču nebola dedičná, bačovnia sa často menili. Bača na zakladajúcej schôdzi salaša spravil s gazdami zmluvu o množstve odovzdávaného syra a o povolení chovať si na salaši svine a ovce. Dnes je gazda zjednaný na čestné slovo. Bača na hornom salaši — na Žliebkoch — pochádza zo Sliača, a preto sa s ním zmluva robila. Pracovnú zmluvu bača uzatvára len za seba, *valasi* zmluvu nemuseli uzatvárať, lebo nemali žiadnu zodpovednosť.

Bača i valasi majú mesačný plat, uvádzajú 800 Kčs a stravu, za ktorú účty odovzdávajú salašníkovi. Ak vraj zostanú po rozdelení syra na konci sezóny peniaze za predaný syr, rozdelila sa majiteľom oviec. Inak si každý bača a valach chová na salaši po jednej ošípanej. Prv sa spolu s ošípanými valachov chovala aj ošípaná pre salašníka. Miestni občania uvádzajú, že za takýchto podmienok by ani jeden nezostával hore na salaši. Bača vraj výjde na 2000 Kčs i viac mesačne.

Bača dostáva pri prvom výhone od gazdov *vyhnano* (peniaze). Za tieto musí stravovať valachov v prvé dni, keď ovce ešte nemajú dost mieka, aby si mohli vyplatiť svoju stravu. Pri strihaní oviec nedostávajú valasi od gazdov žiadnu zvláštnu odmenu. Majitelia donesú len kúsok slaniny, chlieb, tabak, tak ako pri návštevách salaša alebo pri príchode pre syr.

Bačovou povinnosťou na salaši je zaklagať mlieko a pozberať syr. Na tomto salaši môže túto prácu vykonávať ktorýkoľvek z valachov, lebo všetci majú zdravotné potvrdenie, no napriek tomu práca so syrom náleží bačovi. Ak nie je bača prítomný na

salaši, preberá jeho zodpovednosť spolu s prácou okolo syra jeho zástupca, po bačovi druhý.

Bača má vážnosť v dedinskom kolektíve, podľa toho, akým je bačom. Starí bačovia sa vyznali v liečení zvierat, ba mnohí boli i takí, čo vedeli „porobiť“ alebo „odrobiť“. O tom, čo dlho bačoval a vynášalo mu to, hovorili, že vie čarovať. Starý bača z horného konca, ktorý umrel roku 1961, pri jednáčke povedal, že dá 11 kg syra na ovcu i na skale, a hoci bol ten rok pre pasienky nepriaznivý, dal ich.

Niektorí bačovia boli veľmi pyšní, valachov si nevšímali a nevážili. Bača býval obyčajne rezbárom. Vo voľných chvíľach, najmä v zimných mesiacoch sa zapodieval výrobou salašného riadu a črpákov, tiež foriem na oštiepky. Teraz už viac rokov chodia bačovia i valasi v zimných mesiacoch do fabrik. Terajší bača je starý baník, tri roky robil v Jáchymove, teraz chodí na zimu do Ostravy, valasi zas chodia robiť do lesov. O prácu sa im salašný spolok nepostará, musia si ju sami nájsť.

Počet pastierov-valachov je závislý od počtu oviec. Na jedného valacha pripadá 70—80 dojníc.

Pastierov najímal a s nimi sa zjednal bača. Obvykle sa zjednali *ročite* — od jari do Vianoc. Odmena sa nediferencovala podľa období.

Pastier, ktorý naháňa ovce ke strunge a ktorý ešte nemá takú prax, aby mohol dojsť, nazýva sa *honelník*, bývajú to obvykle chlapci alebo ľudia duševne chorí. Ak bolo v krdli veľa jarok, tak okolo 100 kusov, pásol ich honelník. Dnes nemajú na salaši honelníka, lebo vraj nikto ho nepôjde robiť za 500 Kčs. Keď sa honelník po polovičke leta chystá dojsť, zvýši sa mu plat a stane sa *poldojčiarom*; tento, ak treba, zaskočí i za valacha ke strunge.

V minulosti mali valasi i bača právo na každoročný prídel topánok, ktoré kúpil bača a účet odovzdal salašnému spolku. Bol to príspevok *na krpce*. Kto kedy raz za rok chcel, mohol si pýtať nové topánky. Dnes si každý svoj odev, včítane obuvi, opatrí sám.

Bača si najímal takých valachov, ktorých poznal. Na tom, z ktorej obce sú, nezáležalo.

V obci nežili tradičné pastierske rodiny. Bačovia sa menili; jeden rok mohol byť bačom a na druhý rok si ho mohol zjednať za valacha iný bača.

Honelník, pokiaľ na salaši bol, nemusel najprv absolvovať niekoľko učňovských rokov. Už po polovičke sezóny sa priberal dojsť, najprv sedel pred strungou a podojenú ovcu pustil bačovi, ktorý skontroloval, či je dobre podojená. Valasi, ktorí baču zastupovali v jeho neprítomnosti a ak syr dobre zobrali, mohli pomaly ašpirovať na funkciu baču.

Na valachov sa podľa ich informácií pozerajú miestni občania ako na kohokoľvek druhého z obce. Miestni občania ich tiež nediferencujú. Hovorí o nich len, že na salaši „majú zlatú baňu“. V minulosti boli valasi podceňovaní — boli to „len pastieri“ a tiež „zbojníci“. Dnešní valasi sa nevyznačujú žiadnymi mimoriadnymi schopnosťami a znalosťami. O výtvarno-umeleckú tvorbu nejavia veľký záujem.

P a s e n i e n a j a r. Podľa počasia, nie je však určený tradičný termín, MNV vyhlási rozhlasom, že sa budú vyháňať ovce na lúky. Pasú ich pastieri zjednaní na celú sezónu. Asi týždeň alebo i dlhšie (podľa počasia) ovce sa z lúk na noc vracajú do obce do maštale. Časť obce, ktorá má ovce na príslušnom salaši, si valasi v čase jarného pasenia medzi sebou rozdelia podľa domov, stravuje ich bača. V tomto období spásali ovce lúky a blízke pasienky, na oziminy sa ovce nikdy nepúšťali.

V ý h o n. Termín prvého výhonu sa stanovil podľa počasia, obvykle to bol pondelok alebo sobota. V piatok sa nezvyklo vyháňať, lebo to by znamenalo zlý začiatok.

Bača oznámil deň prvého výhonu, tzv. *miešačku*. Ráno pred výhonom si valasi dali pálenky „pre väčšiu odvahu“ a vybrali sa hore dedinou po úseku, ktorý patrilo na ich salaš. Idúc po dedine hvízdali a gazdovia vyhánali ovce. Každý gazda dal pri tejto príležitosti bačovi *vyhnano* (5—10 Kčs). Hneď, ako gazda doženie ovce ku krdľu, bača si poznačí počet oviec a vlastnícke znaky. Znaky si majitelia vystrihujú do uší oviec nožnicami na plech, dierky robia na klátiku patrónom. Ovca bez výrezov v uchu sa

nazýva *bez znaku*. Za dedinou sa cez cestu natiahne reťaz, v prostriedku sa zamkne na veľký zámok, aby sa ovce držali pokope, „ako i tá reťaz, a aby ich nič neroztrhlo“. Ak bolo dobré počasie, ovce sa sústredili za obcou, a keď pršalo, tak v obci. Tu bolo zvykom, že bača ovce trikrát obišiel a pokropil svätenou vodou, aby sa ich zlé nechytalo. Hneď po výhone idú ovce pomaly na salaš a po ceste sa pomaly popásajú.

Asi týždeň po výhone chodia 1—2 valasi po domoch *na ratky*, vinšujú gazdom. Gazda im za to odkrojí slaniny, vraj *na ratky pomastiť*. Pritom valasi hovoria: „Ak sa máte porezati, ideme si sami odkrojiť“.

V minulosti sa robil prvý pôdoj na dvore alebo v záhrade salašníka, kde sa nahnal celý krdeľ. Za dobrého počasia sa odváralo vonku na ohnisku, a keď pršalo, na sporáku v kuchyni. Z prvej hrudky a žinčice sa dávalo gazdom ochutnávať. Pri tejto príležitosti sa popíjalo i pálené, ktoré so sebou prinesú gazdovia.

Na salaš odchádzajú s ovcami len valasi a bača. Odchod nemá žiadne špeciálne meno, povie sa len „ideme preč“. Na salaš ide prvý jeden z valachov a honelník s ovcami, za ním voz s riadom, ktorý sa nazýva *redika*, vývoz riadu *redikat sa*. Voz s koňom patrí vždy jednomu z valachov. Riad vyvážajú ostatní valasi, bača a salašník. Pri výhone sa obyčajne nestane žiadna škoda na úrode, lebo ovce chodia po vozovej ceste.

Po príchode na salaš pokropí bača každý kút koliby svätenou vodou. Zavreté ovce sa v košiari tiež musia posvätiť, a to pred prvým dojením na salaši. Večer sa pred nocou ovce tiež svätia, aby mali pokojné noci. Nikdy sa nekádilo.

Okolo zakladania prvého ohňa na salaši, zv. *oheň*, sa nerobia žiadne praktiky. Zakladá ho ten, ktorý má čas (jeden robí to, druhý to a jeden založí oheň), zapaluje sa zápalkami. Oheň v minulosti nesmel vyhasnúť, lebo by sa na salaši zle vodilo. Teraz oheň v čase, keď ho nepotrebujú, zakladajú hrubšími polenami z tvrdého dreva a takáto pahreba vydrží aj 2—3 dni. Ak vyhasne, založí sa nový oheň. V prvý deň na salaši sa tiež „trojkráľovou kriedou opíše kruh“ okolo košiara i koliby, „aby zlô nemalo prístup“.

Pri tejto príležitosti sa nerobilo nič so stromčekami, taký zvyk sa neuchoval ani v spomienkach ľudí.

Niektoré roky si pribíjali na prah koliby veľkú konskú podkovu, ktorá však, aby mala žiadúci účinok, t. j. prinášať šťastie, musela sa nájsť so všetkými klincami.

Meranie dojivosti sa nerobí, lebo vraj keď má gazda 1—2 ovce, čo sa bude merať. No v minulosti sa ovce jedného gazdu podojili, mlieko sa zlialo do nádoby s mierkou a podľa toho, koľko mlieka sa nadojilo, určovalo sa množstvo syra, pripadajúceho na gazdu. Podľa dojivosti sa delili ovce na *štvrt' dojky*, *poldojky* a *celie*.

Keď sa *zahájil salaš*, porobili valasi z prvého syra oštiepky a šli ich *oferovať*. Prvý šiel bača a posledný honelník a každý dal farárovi po oštiepku.

Letné a jesenné pasenie. Obec má svoje pozemky vo výške 1000 m i vyššie, všetky sú od obce vzdialené aj viac ako hodinu. Sú to Kontiná, Výrobiská, Žliebky, Makovica, Javorina, Brankovy.

Na 22. septembra, na Matúša, je zaužívaný termín odchodu oviec zo salaša na holiach, no bačovia tento termín nedodržiavujú, schádzajú prv, lebo paša je už slabá, je zima a pasenie sa im už nerentuje. V minulosti sa však tento termín úzkostlivo dodržiaval. Bača Kasančík napr. zišiel o jeden deň prv a musel zaplatiť pokutu 600 Kčs.

Keď sa po letnom pasení zišlo na lúky, delil sa krdeľ oviec na 2 salaše. Toto delenie sa nazývalo *rozsadz oviec*. Bača mal na starosti jeden salaš a jeden z najschopnejších valachov druhý. Šli po dvoch na jeden salaš. Tento rozsadz sa robil preto, lebo „keď je menej oviec, menej znivočia“. Na Matúša sa do krídla dávajú okrem baranov i jahnice. Za jahnice platia gazdovia na celé obdobie, od Matúša do Vianoc, 10 Kčs. Oplodňovanie čiastočne sleduje pastier. Toto obdobie pasenia sa nazýva *jesenka* a trvá až do Vianoc len preto, aby sa ovce *nabrali*. Plat majú pastieri taký ako v lete.

Ako chodil bača pred vianocami každý deň s ovcami do svrčiny, vždy si vyťal 2—3 stromčeky, ktoré pri rozdeľovaní oviec dával gazdom spolu s vinšom. Za to dostal pár korún.

Hneď po ukončení sezóny sa koná schôdza salašného spolku, kde bača odovzdáva účty za sezónu salašníkov.

Viera Abrahámová

SPRACOVANIE OVČIEHO MLIEKA V NIŽNEJ BOCI

(Poznámka: Uverejnená ukážka je časťou materiálu, zozbieraného na výskume pastierstva v Nižnej Boci, okr. Liptovský Mikuláš, roku 1962. Autorka skúmala okrem chovu hovädzieho dobytku hlavne salašníctvo. Materiál je uložený v Archívnom fonde SNS pod č. 123/1962-V.)

Precedené mlieko sa zakľagalo *kľagom*, dnes už i tekutým syridlom. Syridla treba vliať do mlieka asi pol dcl, kľagu viac. Na kľag mali *mierku*, drevený hrnček obsahu 1 a pol dcl, mierku si robil sám bača. Kľag alebo syridlo sa dobre zamieša v mlieku *ohrablom* a mlieko sa nechá vystáť štvrt až pol hodiny podľa toho, či je dosť teplé. Ak je chladno, kladie sa *putera* blízko k vatre, aby sa mlieko prihrialo. Putera sa vždy prikryva dekou, aby do mlieka nenapadali smeti.

V ý r o b a o š t ě p k o v. Za štvrt až pol hodiny je mlieko zrazené. Prv než sa začne zrazené mlieko trepať *trepákom* (trepák je dlhý 1,30 m a je z jaseňa alebo javora), urobí sa na ňom križ, *rozreže sa*. Roztrepané mlieko sa nechá znovu zraziť. Tým sa oddelí *odsyrenô mlieko*, ktoré sa zleje na kotol, a syr, čo zostal v putere, sa reže dlhým nožom na kusy, ktoré sa dávajú do *tlačiaru* — dreveného hrnčeka, ktorý je mierou na oštiepky. Hrnček si robí bača sám z jedného kusa dreva. Pri tejto práci bača i výpomocný valach sedia na *klátikoch*, 50 cm dlhých kusoch otesaného pňa, na ktorých sa dá sedieť tak, že ho postaví alebo nechá ležať, ako mu to pri ktorej práci vyhovuje.

V tlačiaru sa syr dobre premáva a tlačí. Hrudu z tlačiaru podá bača výpomocnému valachovi, ktorý ju ďalej otláča, valach ju potom vráti bačovi, ktorý ju znovu trochu otláča, potom ju pustí do kotla s teplou vodou, ktorý je zavesený nad vatrou. Tu ju nechá celkom krátko, vyberie ju deravou varechou a znovu otláča. Až potom sa oštiepok *zafurmuje* a zasa dobre pritláča, aby *pupky* (ozdoba na furme) vyšli von. Oštiepok potom i s furmou dá bača znovu na chvíľku do horúcej vody a ešte furmuje. Keď už je hotový, t. j. keď má „riaden glanc“, dajú ho na 12 hodín do *rôsolu*, t. j. prevarenej slanej vody. Potom sa každý oštiepok uloží do *lička*, zhotoveného z miazgy lipy a vyvesí sa do komína údiť, kde sa údi tak dlho, ako mu praje počasie, priemerne 48 hodín. Raz za deň sa oštiepky obracajú. Aby sa oštiepky dobre údili, prikladá sa na vatru smrekové drevo. Oštiepky robili na *týždňovku* pre valachov, t. j. na vyplácanie, ale i pre gazdov, keď si rozkázali, to prišiel na salaš oznámiť salašník. Furmy na oštiepky si robil bača sám z javorového dreva, alebo ich kupovali za peniaze Spolku, napr. od Pavlíka z Vyšnej Boce. Voľakedy robili i kačky a jelieniky. Postup práce je taký istý, ako u oštiepkov, vešajú ich tiež do ličiek, ale sa obracajú dolu chrbtom.

V ý r o b a s y r a. Mlieko sa zakľagá a nechá stáť asi pol hodiny. Potom sa na ňom urobí trepákom križ, roztrepe sa a znovu nechá zraziť, potom sa znovu syr roztrepe a naleje sa do putery trochu teplej vody, aby syr sadol na spodok. Keď je syr naspodu, začne sa rukami opatrne zberať do *hrudy*. Puteru má bača pritom podopretú klátikom, ktorý je v tomto prípade položený. Potom sa vezme *hrudianka*, štvorcová plachta s ušami, *frumbiami*, z lanového alebo zo zrebného plátna, hrudiankou sa opatrne hruda syra podoberie a vyberie sa von. Hruda sa zavesí do komory na *kliny* a 6 hod. sa *ociedza*. Pod syr sa kladie drevený *šúfik*, aby mal kde tiecť *otek*. Šúfiky robili debnári z Hýb alebo z Kráľovej Lehoty. To je ešte sladký syr. Po 6 hodinách sa vyloží na *podišiar* a nechá sa stáť, najprv na jednej strane a postupne na druhej, tomu sa hovorí, že syr *kantuje*, pričom sa zavše i dobre vyutiera. Keď si gazdiné pobrali svoj prídel syra, dosky z podišiara sa vezmú cez škáry v stane koliby von, vydrhnú sa, vyutierajú a dajú späť. Gazdovia dostávali na jednu ovcu toľko syra, ako sa dohodli s bačom pri písaní pracovnej zmluvy a koľko mu patrilo na jednu ovcu po lieku. Salašník rozpísal poradie gazdov, ako si majú chodiť brať syr, a potom už bolo väčšinou starostou gazdinej si ísť poň. Pritom doniesla i stravu (chlieb, slaninu, múku, zemiaky

alebo iné). Na jednu ovcu boli povinní priniesť 1 kg chleba a 2 kg zemiakov. Múku, slaninu, mäso kupoval i salašník za peniaze z odpredaného syra. Syr sa chodil brávať pravidelne v sobotu alebo v nedeľu. Nosili ho zabalený v ľanovej plachte a položený v koši na chrbte. Syr sa vážil na funty na *mincieri*. Mincier sa pri vážení zavesí na *žrd'* a na kolík sa zavesí plachta *vážnica* so syrom. Vážnica je robená z ľanového alebo zrebného plátna a má uši *frumbie*. Na mincieri sa dalo odvážiť až 100 kg.

V ý r o b a ž i n č i c e. *Levárka*, mlieko, ktoré zostane po zberaní syra alebo otláčaní oštiepkov, sa naleje do veľkého kotla, ktorý musí byť dobre umytý, kotol sa zavesí nad vatru na *kumhár*. Pred odváraním žinčice sa na vatru dobre priloží, aby levárka rýchlo zovrela. Polená sa nakladú do mriežky pekne na široko, aby bol rovnaký oheň pod celým kotlom. Levárka hneď, ako sa dá nad oheň, musí sa miešať, a to *ohrablom*, ktoré je robené z javora alebo jaseňa a je 1,30 m dlhé. Levárka sa mieša dovtedy, kým nezačne *urdiť*, vtedy sa hneď musí *zahartovať*, odstaviť. Aby sa *levárka* rýchlo zahartovala a aby sa usadil lepší *vršok*, zaiieva sa, len čo sa začne variť, *otekom* zo syra. Urda, ktorá sa usadí navrchu, sa berie do putery varechou *naberačkou*, ktorá je robená z jedného kusa lipového dreva.

V putere sa potom trepe trepákom, pokiaľ nie je žinčica hladká. Ďalej sa *prelieva* varechou, aby čím skôr vychladla. Teraz už možno hovoriť o sladkej žinčici, ktorá sa môže piť. Putera so sladkou žinčicou sa odloží, aby žinčica vychladla, potom sa vyleje do šafla a pri druhom dojení sa zo šafla vyleje do putery s kyslou žinčicou, ktorá stojí v komore. Šafle robili debnári z Hýb alebo Kráľovej Lehoty.

Žinčica sa pije z črpákov, ktoré bývajú robené z jedného kusa javorového dreva, robil si ich sám bača a boli jeho majetkom. V súčasnosti mali v kolibe 5 črpákov, všetky rovnakej veľkosti a mali i rovnako vyrezávané rúčky.

To, čo zostane v kotli po zobrať masného vršku, sa volá *zvarnica* alebo *psiarka*, tou sa krmia ošípané i psi. Na jednu ovcu sa volakedy dostávalo za oboňu alebo za šúfik žinčice. Žinčicu nosili dolu ženy v oboňách, zabalených v *plachtickách*, pričom oboňa musela byť štoplom hore, aby štopel nevyrazilo, a plachtičky nosili ženy uviazané na chrbte. Pre žinčicu sa však chodilo len na jar a na jeseň, keď bol salaš bližšie.

V ý r o b a o v č i e h o m a s l a. Maslo sa robí zo sladkej urdy. Nechá sa trochu povariť a pritom sa stále mieša, potom sa urda zoberie do hrudianky a dá sa ocediť. Necháajú sa aj štyri pôdoje, ktoré sa dajú do putery. V putere sa urda rukami mrví na drobné kúsky, podleje sa zvarnicou a potom sa začne trepákom mútiť. Keď sa múti maslo z kyslej žinčice, totiž z vršku, ktorý sa na nej usadí, tiež sa vezme do putery, pomocou zvarnice sa rozriedi a zmúti. Maslo zo sladkej žinčice sa používa i na jedenie, maslo z kyslej na mastenie obuvi a zvoncov.

V ý r o b a b r y n d z e. Odkrojí sa z dobre kyslého syra, pomrví sa v rukách, posolí a už je hotová bryndza. Bryndzu nerobili do zásoby, robili ju len vtedy, keď potrebovali na halušky. Keď sa robí bryndza doma do zásoby na zimu, nabíja sa do *štvtiek*.

V ý r o b a p a r e n í c. Určitá dávka kyslého syra sa odoberie z hrudy, zakrúti sa do handry a nechá sa kysnúť za vatrou. Musí sa dozerať, aby neprekysla. Keď sa už syr ľahá, dajú sa robiť parenice. Syr sa nareže na kúsky a v kúskoch sa preťahuje v teplej vode, potom sa vyťahuje na doskách 5 m dlhých. Vytiahnutý syr sa zatáča z dvoch koncov a potom zabalí vrkôčkami upletenými z tej istej hmoty.

PŘÍSPĚVKY DOPISOVATELŮ

Vratislav Bělík

ÚVODNICE V OKOLÍ TŘEBÍČE

Pokud jsem mohl zjistit, mělo oblečení žen u příležitosti úvodu své osobité znaky. Vždy to bylo oblečení velmi důstojné, slavnostní. Ať to bylo k úvodu, kdy matka jde do kostela se svým novorozenětem v doprovodu jiných matek, které ji uctily úvodní výslužkou, čili „přinesly jí do kouta“, nebo ať to bylo při tzv. slavném úvodu.

Právě k tomuto obřadu, kterým se uvádí nevěsta hned po oddavkách mezi vdané ženy, strojí se vdané ženy do nejbohatšího, nejnákladnějšího a nejdůstojnějšího šatu vůbec. Tyto ženy, zv. *úvodnice*, oblékají šerkovou nebo vlněnou sukni *zelenici* a černé soukenné nebo sametové kabátky. Významnými částmi jejich oblečení jsou pak bílá vyšívaná zástěra a bílá vyšívaná *plína*. Na nohou mají bílé punčochy a černé střevíčky nebo „plinérové“ šněrovací střevíce. Pod zelenicí navlékají několik bílých *spodnic*, které si mladší z žen do tuha škrobí a říkají jim *škrobínky*.

Nevěsta přistupuje k oddavkám a pak i k úvodu tak, jak by jako dívka nikdy být ustrojena nemohla: v modré sukni, bílé vyšívané zástěře a rovněž v černém kabátku. Tak vážně a důstojně se totiž jinak oblékají jen vdané ženy na pohřeb. Hlavu však má nevěsta okrášlenou vínkem z červených pentlí a zeleným věnečkem. Jedinou pestrou barvou v oblečení nevěstině i úvodnic — jejich průvodkyň — byla tedy červeň nevěstiniých pentlí. Jakmile je oddací výkon ukončen, přistupuje k nevěstě *stará svatby* (bývá to zpravidla kmotra) a přehazuje na ni odzadu novou, bíle vyšívanou a křížem přeloženou *plínu* tak, aby jí nezakryla věneček. V té chvíli přistoupí ještě také druhá *stará svatby* a pak obě přeloží přední cípy plíny nevěstě křížem přes život, aby její takto symbolicky požehnaly. Pak již přicházejí ostatní vdané svatebčanky a nevěstu, vedenou oběma „starými svatby“, uvádějí v průvodu se svíci v ruce kolem oltáře.

Slavnost a důstojnost obřadu je vyjádřena i ve výrazu tváře úvodnic i v jejich vážné chůzi, při níž zachovávají stejný rytmus, takže se jejich zelenice stejně pohupují. Ruku se svíci drží snad všechny také pod stejným úhlem; jednotné, jako by vyšlo z jedné formy, je i jejich zavítí hlavy v bílé plíně, s cípy pod bradou zkříženými a zavázanými na temeni. Dojem z důstojného průvodu úvodnic — významného obřadu — je nezapomenutelný.

Úvodní plína je dvouloketní čtverec bílého tenkého plátna. Obvod má zdoben vyšívanými zuby nebo zoubky, doplňovanými více či méně ornamenty. Protože se překládá křížem (úhlopříčně), stačí, aby se vyšivaly jen tři její cípy. Jeden z nich bývá zdoben *velkou ružou* čili *na velký vzor*, dva postranní *malou ružou* čili *malým vzorem*. Vyšívání je dírkové a ploché, stonky jsou vyšity obnitkou, prostředky jsou mřížkovány buď prolamováním, pavoučkem, nebo jsou vykládány tylem s jemnými stehovými výplněmi.

Takovou *plínu* nosily ženy v neděli a ve svátek. Měly však i polosváteční plíny, které nebyly vyšíváním tak nákladné. Avšak *úvodní plínu*, kterou dostávala nevěsta jako svatební dar a vykonala v ní o své svatbě slavný úvod, měla každá žena jen jednu. Byla to rouška památná, posvěcená nejen slavným úvodem o svatbě, ale hlavně všemi úvody, které žena-matka vykonávala jak se svými dětmi, tak i jako *úvodnice* jiným ženám.

Zvláštností *úvodní plíny* na rozdíl od sváteční byla její *ornamentika*. Byla vzorově obohacena o tvary znázorňující radost a mateřské požehnání. Poněvadž jas pochází od slunce, je velká růže bohatá sluncovými květy: měsíčky, kopretinami, astrami, a to nejen ve formě jednoduché, ale i ve formě dvoj- i trojnásobné, aby snad toho milého slunečního jasu bylo v životě vždycky hojně. Mateřské požehnání života je zpodobňováno tvary zvanými *slepičky* a *husičky*. Jsou to rozmarýnové halouzky otazníkově zatočené a jsou vsazeny do rohů místo malých růží v bohatém ornamentálním rozvinutí. Snad kdysi byly obrazy slepice a husy, jako tvorů s požehnaným potomstvem, na svatebních a úvodních plínách, ale časem, který stále více a více zastíral jejich magický význam, zastřela stylizace jejich skutečný obraz.

Úvodní plíny se zachovaly jen velmi vzácně. Ženy si je žádaly do hrobu jako část oděvu, která byla nejcitověji spjata s jejich osobností a posvěcena vlastními úvody. Snad zůstaly jen po ženách, jejichž život nebyl dětmi požehnan.

Zavíjení hlavy plínou. Hlava nevěsty je učesána nahladko s *drndólem* nad týlem. Do drdolu je vsazen shora krátký hřeben s dlouhými, širokými zuby a vysokým čelem. Přes účes se uvázal *na babku* černý kartounový šátek, květovaný na okraji červeně a bíle. Dříve to býval asi čepec. Na takto upravenou hlavu se položila teprve

Žena doprovázející nevěstu při úvodu ve vyšívané „úvodní plíně“.

plína, přeložená úhlopříčně na malý cíp tak, aby roh s velkou růží šel přes záda, dva postranní cípy visely přes ramena a splývaly vpředu přes prsa. Tyto dva cípy (trojúhelníkové) upravovaly se velmi dovedně do záhybů, takže se jejich vyšívané okraje dostaly z loktů až na ramena a vytvořily dva obdélníkové pruhy a při jedné straně zůstal v celé formě vyšívaný okraj plíny. Tyto dva pruhy se na bradě zkřížily, obtáhly se přes uši a na temeni hlavy zavázaly. Volné vyšívané konce splývaly dolů tak, jak jim vázání určilo. Hřeben vsazený do drdolu vyznačoval na plíně dva růžky a na hlavě tvořil chocholku. Každá žena dovedla si zavíjet hlavu plínou sama, jen pro zdůraznění úvodu s vlastním dítětem zvala si na zavíjení hlavy jinou ženu, takže se zavíjení stalo určitým obřadem.

Úvodní zástěra. Je to svatební zástěra nevěsty. Je pořizována z tenkého plátna o šířce půldruha lokte (120 cm), bohatě bíle vyšívána měla však vzor velkorysejší než plína. Ve vzorech shledáváme tvary v podobě královské koruny, rohů hojnosti a také i symbolů ženy. Na zachovaných zástěrách je dolní lem zkrášlený pásovým rostlinným vzorem, nad ním se řadí uvedené motivy v pěti, šesti i více kyticových skupinách a rovný okraj byl asi lemován krajkou.

Ve srovnání s plínami dává způsob vyšívání najevo, že zástěry nebývaly vždy prováděny domácími vyšívačkami. Podle ústního podání byly dvě zachované zástěry koupeny na jarmarku. (Velkomeziříčské a také domažlické muzeum mají ve svých sbírkách výšivky téhož slohu.)

V klínu této svatební zástěry nosila matka k úvodu všechny své děti a zúčastňovala se v ní jako úvodnice jak „úvodků“, tak i „slavných úvodů“ o svatbách.

Zelenice byla nejsvátečnější sukni. Šila se ze čtyř až šesti dílů (půlí) loketní šířky. *Zeleň'ce*, tak se sukním říkalo, byly šerkové nebo štofové, tj. vlněné. Lem zdobil modrý hedvábný tkaloun, na rubu se všival tzv. plech z modrého soukénka nebo krizetu, aby sukňě dole podložená pěkně držela splývavou formu. A poněvadž je zelená barva na světle choulostivá, přehazovaly si ženy zelenice přes hlavu nebo přes ramena, když v nich musily jít přes pole, aby jejich zeleň uchránily před sluncem.

Informátorky. O obleku úvodnic dozvěděl jsem se dvakrát v ústním podání. To se událo, když jsem vyrůstal (asi v l. 1916—18), a to při náhodném vyprávění babičky Matyldy Kočové (nar. 1848) o bláznivé Burešce. Mezi jinými událostmi babička o ní říkala, že si Bureška dovolila při svatbě Šmahlovy dcery, která byla jako nevěsta v závoji po panskou oblečená a všechny svatebčanky v kloboucích, připojit se k slavnému úvodu ve svém selském sprostém oblečení; prý „jako přízeň“. Byla v plíně, zelené sukni a bílé zástěře — to přece takovou nobl panskou svatbu musilo urážet. „Sloty“ (děvčata), mezi nimiž byla i Matylda, které vlezly do kostela na zvidanou, začaly se požduchovat a usmívat se, když viděly Burešku mezi paničkami. Bureška se vši důstojností úvodnice, když to zpozorovala, domnívala se, že se sloty usmívají, jak jí to v tom panském úvodu svědčí, a proto všechna blažená na děvčata jen pomrkávala. To se událo v Rouchovanech asi r. 1860. Podruhé jsem se dozvěděl o úvodnicích od babičky Marie Kavkové (nar. 1852) v D. Dubňanech. Bylo to o několik roků později, když jsem jí náhodou vyprávěl příběh o staré Burešce. Babička se hned chytila těch zelenic (*zeleň'c*) a bílé plíny. Vyprávěla o *úvodních plínách* jako o zvláštních plínách, které jsou vyšívány „slepičkami a husičkami“. Také vyprávěla o tom, jak si maminka zvala jednu ženskou na zavítí hlavy, když se chystala s vlastním dítětem k úvodu, aby prý to bylo „jako svátečnější“.

Při této příležitosti zmínila se babička Kavková nejen o vzácnosti zelenic, ale také o tom, že ženy oblékaly také žluté sukňě *žlutice*, *žlotěce*, *žlotke*. Tehdy jsem měl ještě málo národopisných znalostí, protože jsem byl hodně mlád a neuměl jsem se proto ani na mnché ptát. Tak význam „žlusic“ zůstal nepoznán. Škoda, dalo by se to srovnávat se žlutými šerkami litomyšlskými, se žlutými sukňemi svatebních družiček na moravském Podluží i se žlutými sukňemi hornáckými.

Matylda Kočová i Marie Kavková vídaly své matky strojit se jako *úvodnice*, ale ony samy už se tak neoblékaly.

SUKNĚ KANAFASKY

Důležitou součástí malohanáckého kroje byla sukně *kanafaska*. Svou jednoduchou prostotou odpovídala střízlivosti kraje a výrobním možnostem i venkovských tkalců.¹⁾ Když jsem před léty očima začátečníka spatřil prvou kanafasku, pokládal jsem ji za spodnici a zatím to byla slavnostní svatební kanafaska. (Viz popis vzoru č. 1.) Až teprve nyní po létech zkušeností dovedu plně ocenit tu střízlivou krásu v barvách a vyváženost v kompozici. Termínem *kanafaska* označujeme dnes každou pruhovanou sukni, i když není vyrobena z konopných nití, jak tomu napovídá její název, odvozený ze slova *canabacium*. Je to tkanina míchaná, dříve ze lněných, bavlněných a hedvábných nití, později jen bavlněných, ale zato s bohatou výzdobou hedvábnými nitěmi. Zhusta se pro ni používal i název *veřtarka*, na důkaz toho, že byla vyráběna ve veřtatu, řemeslné dílně, už jako ucelený celek a nikoliv jako metrové zboží. Tkala se na zakázku a *ledaco* se přímo vetkávalo do sukně zjednodušenou vazbou. Ani o jméně, ani o funkci „ledaca“ nepodařilo se mi zjistit nic přesného. Prý kdysi, aby se ušetřilo drahé látky, nahrazovala se část sukně zakrytá zástěrou jinou méněcennou tkaninou, ledačím, ledacem. Postupem doby stal se tento zvyk tradicí a ledaco se stalo nedělitelnou součástí sukně, jak to prokazují ledaca vetkaná přímo do sukně (popsané vzory č. 2, 3, 6, 7). Šířka kolísá od 40 do 75 cm, právě tak na zakrytí zástěrou. Konec konců sloužilo ledaco i k lepší orientaci, kde je předek sukně. Byla-li sukně protkávaná hedvábnými nitěmi, ledaco bylo pro úsporu bez hedvábných nití.

Kanafasky se tkaly v třimetrových pruzích 70 až 90 cm širokých na bílé osnově. Barva se vytkávala člunkem, tedy v útku. Znáám však případy, kdy osnova byla modře zbarvená indigem (viz vzor č. 9). Přizi barvili barvíři na zakázku v nejbližších městech, v Jevíčce a Boskovicích. Barvilo se na červeno (do karmínova) a na tmavomodro indigem, kanárkově žluté a světlezelené niti byly vždy hedvábné a kupovaly se na trhu.²⁾ Osnova byla z pevných nití lněných nebo konopných. U tkalce se objednávala na určitý vzor, asi tak, jak je to ve známé lidové písni „na červenou, na zelenou, na bílou“, to jest s určitým sledem barev.

Sukně kanafasky bývaly dlouhé 70—90 cm. Spodní obvod měřil 5—6 starých loktů, tj. 290—350 cm. Na spodním okraji byla sukně více či méně založená, protože ji nosilo i několik generací žen po sobě. Byla to slavnostní sukně. Nahoře byla zřasena a opatřena pestře tkanou pasnicí (vzor č. 8) s provlečenou šňůrkou na stažení v bocích. Sukně „veřtarka“ stála na zač. XVIII. stol. 1 zl 30 kr.⁴⁾

Pro zajímavost uvádím několik vzorů kanafasek v číselných vzorcích. První číslo značí šířku pruhu v milimetrech (1 = 1 mm, 05 je ½ mm) a přidané písmeno barvu. Písmena lomená značí střídání barev kostečkovitě.⁵⁾

1) Lněné červenobílé kanafasy se tkaly v Malé Roudce ještě na počátku tohoto století.

2) Hedvábí se prodávalo na jarmarcích v předýnkách. Čteme o tom v archivním zápise z roku 1742 . . . „šenkýř, žid z Biskupic u Jevíčka, mi kolikrát říkal, abych mu poslal sluchaře, to jest lidi co chodijou a kradou o jarmarcích, že by od nich něco koupil. Tak přišli a prodali mu dvacet loktů kradeného kreditoru a hedvábí v předýnkách všech barev. Dostali za to tři dukáty kremlický. (Archiv města Jevíčka, A II/457.)

3) Bohatější ženy a dívky nosily sukně kanafasky hedvábním protkávané kolem roku 1848. (Vlkova kronika Vanovic str. 250.)

4) Když zloději v roce 1732 vyloupili v Borotíně truhlu služebné dívce Maryně Teplé, vzali jí mezi jiným i zelenou verkštatku v ceně 1 zl 30 kr. Vzali jí i drahou sukni modrou tuchrašku za 2 zl 30 kr, kdežto obyčejná modrá plátěná perkytle (pracovní modrotisková sukně) stála jen 1 zl. Plátěný fěrtoch modré barvy stál jen 24 kr. (Archiv města Jevíčka A II/441.) V Jevíčce se roku 1778 nosily s oblibou kanafasové zástěry, jak prozrazuje pozůstalostní inventář J. Kötingera.

5) Volil jsem vyjádření vzoru v milimetrech pro rozdílnou sílu nití a pro lepší názor. Osnova mívala 10—13 nití na 1 cm, kdežto útek proplétaný hedvábním až 35 nití na 1 cm. Pro laickou rekonstrukci vzoru je tento způsob rychlejší.

1. Bílá svatební kanafaska z let 1780. Délka 77 cm, spodní obvod 220 cm. Ledaco 40 cm široké z čistě bílého plátna je oboustranně všité. Je to přešíváním porušená sukně. Vzor 1č: 1ob: 2č: 1b: 2č: 1ob: 1č: 1ob: 1č: 05m: 1č: 1ob. atd.

2. Svatební kanafaska, ve které se vdávala někdy kolem r. 1800 nevěsta Pospíšilová z V. Opatovic. Sukně je dlouhá 78 cm, spodní obvod 350 cm, ledaco 70 cm široké je vetkáno zjednodušeným vzorem. Vzor: 4č: 2b: 3č: 1b: 05č: 1b: 05č: 1b: 3č: 2b: 4č: 19b: 3č: 1b: 05č: 1b: 3č: 19b atd. Ledaco: 3,5č: 1,5b atd.

3. Svatební sukně, ve které se vdávala kolem r. 1780 (?) nevěsta Sochová z Uhřic. Délka 78 cm, spodní obvod 350 cm, ledaco 74 cm široké vetkané. Vzor: 9č: 5b: 3,5č: 5b atd. Ledaco: 1b: 4č: 1b: 4č atd.

4. Sukně kanafaska asi z roku 1848 s vetkávanými hedvábnými nitěmi. Nosila ji Fr. Elisková z V. Opatovic. Délka 70 cm, spodní okraj 290 cm. Bez ledaca. Vzor: 1m/ž: 1ž/m: 2č: 1ž: 9č: 05m: 1ž: 05m: 9č: 1z/m: 2č: 1z/m: 2č: 1ž: 9č: 05z: 1ž: 05z: 9č: 05ž: 1z: 05ž: 3č: 1m/č: 2č: 1ž: 9č: 05m: 05ž: 05m: 9č atd.

5. Zbytek kanafasky z Vanovic. Vzor: 11č: 05m: 1,5m/b: 05m atd.

6. Kanafaska z boskovického muzea. Délka 90 cm, spodní obvod 330 cm, ledaco 40 cm široké je vetkáno modrým vzorem do červené sukně. Bohatě protkaná hedv. nitěmi. Vzor: 05ž/m: 4č: 05m: 2č: 05m: 4č: 05ž: 4č: 05m: 3č: 05m: 3č: 05m: 3č: 1ž: 05č/z: 1ž: 2č: 05m: 3č: 05m: 3č: 05ž: 3č: 05m: 2č: 05m: 3č: 05č/ž: 3č: 05m: 2č: 05m: 3č: 05ž: 3č: 05m: 2č: 05m: 3č atd. Ledaco: 2č: 9m: 2č: 9m atd.

7. Kanafaska Gusty Ochránové z Vanovic. Dlouhá 85 cm, spodní obvod 335 cm, ledaco 50 cm široké je vetkáno tím způsobem, že vzor ponenáhlu přechází do ledaca. Vzor: 05ž/z: 3č: 05m: 3č: 05m: 3č: 05m: 3č: 05m: 3č: 05m: 1ž/č: 1m/č: 3č: 05m: 3č: 05m: 3č: 05m: 2č: 1ž/m: 2č: 05m: 4č: 05m: 1ž a nyní pozpátku až k začátku atd. Ledaco: 2č: 1ž/č: 2č: 4m: 2č: 4m: 4č: 4m: 2č: 4m: 2č: 1č/m a zase pozpátku k začátku.

8. Kanafaska J. Kalabusové z Vanovic asi z let 1800. Délka 80 cm, spodní obvod 330 cm, nemá ledaco. Vzor: 1b: 3č: 05b: 1č: 05b: 3č: atd. Pasnice: 6č: 1č/b: 05m: 1č: 05m: 1č/b: 5č: 1č/b: 5č: 1č/b: 1č/m a zpět k počátku.

9. Ústřížek červené kanafasky. Je tkána na modrou osnovu ze lněných vláken. Vzor: 1ž/č: 2č: 05m: 2č: 05m: 3č: 05ž: 3č: 05m: 2č: 05m: 3č: 05ž: 05ž/m a zpět, ale místo začátku je 1ž/m a pak pokračuje normálně. Další ústřížek se stejným vzorem je tkán na lněné osnově v přírodní barvě.

10. Ústřížek bílé kanafasky z Vanovic. Vzor: 2č: 05m: 1č/m: 6b: 1č: 6b: 2č: 05m: 2č: 6b: 1č: 6b: 2č: 1č/b a zpět k počátku.

Podle těchto vzorců dají se sukně kdykoliv rekonstruovat.

K těmto sukním nosily se bleděmodré silně škrobené lesklé zástěrky, ke svatebním kanafaskám bílé vyšívané zástěry.⁶⁾

Václav Milder

„TIHLÁŘI“ V JEDLÍ

Kromě mnoha dřevařů byla v obci Jedlí celá řada dovedných cihlářů. (Nadepsal jsem titul „tihláři“, poněvadž se u nás neříká cihla, nýbrž *tihla*.) Kolem roku 1900 byla již sice v Šumperku v cihelnách Prosingarově a Akciové společnosti strojní výroba cihel, udržovala se však i výroba ruční. S příchodem jara, začátkem května, počali se jedlíští cihláři rozcházet po celém okolí, zejména do Šilperka (nyní Štítý), Lanškrouna, Zábřeha, Šumperka a jinam. Po našem se říkalo: „pudem škrabat plac“. Byli vyzbrojeni motykami, *gracemi* (cihlářská lopata), *štréholem* a několika škrabátky. Motykou se kopala hlína, *graci* se přehazovala a nakládala, *štréholec* (ostré bukové prkénko) byl na krájení hlíny na stole neboli *štoku* a škrabátky z bukového dřeva se čistily formy, když se v nich usadila silná vrstva písku. Postup při ruční výrobě cihel byl následující:

⁶⁾ Dokladový materiál k sukním kanafaskám jsem sbíral roku 1948 na Malé Hané, nejvíce u Pepiny Kalabusové ve Vanovicích.

první práci bylo urovnat místo neboli *plac*, na němž se měly cihly z forem vyklápět do řad a sušit sluncem. Potom bylo třeba upravit z hlíníku na „*plac*“ z fošen cestu k vození hotové a těžké hlíny. Hlína se vozila buď na *kolečkách* nebo na zvláště k tomu zhotoveném trakaři. Když jsem byl šestnáctiletý mladík (r. 1906) zaměstnaný jako cihlář v cihelně Akciové společnosti v Šumperku, provedl jsem zkoušku, jaké množství hlíny na tom trakaři uvezu. Z hlíny, kterou jsem na trakař zkusmo naložil a na „*štok*“ zavezl, bylo vyrobeno 68 cihel. Počítáme-li na jednu surovou cihlu 4 kg, vyjde nám celková váha na 68×4, tj. 272 kg. K jízdě s takto naloženým trakařem o jednom kolečku bylo třeba určité dávky fortele k udržení rovnováhy, neboť jinak ocitl se trakař i s hlínou v příkopu. Vraťme se však k dalšímu postupu práce. Časně z rána při slunce východu bylo nakopáno v hlíníku tolik hlíny, kolik se mohlo do večera zpracovat. Po nakopání byla hlína vodou zamočena, „*graci*“ prosekána a nejméně dvakrát z jedné hromady na druhou přeházena, neboť bylo nutno hlínu tak zpracovat, aby se podobala vláčnému těstu. Z takto propracované hlíny byl utvořen velký pecen, pohodil se po povrchu pískem a na hladko uválel. Uválený pecen hlíny byl pak na ochranu před sluncem přikryt buď pytlou nebo rohožemi, aby neokoral. Bývalo pravidlem, že pracovali vždy dva cihláři společně a v dovážení hlíny na „*štok*“, poněvadž bylo namáhavé, se střídali. Mezitím, co jeden hlínu vozil, druhý již u „*štoku*“ pracoval, a když bylo dostatek hlíny navezeno, pustili se oba, každý z jedné strany, do práce. „*Štréholcem*“ se ukrojilo tolik hlíny, aby naplnila formu a něco k odkrojení zůstalo. Ukrojená hlína se oběma dlaněmi ze stran zmáčkla, převalila k sobě a doleva, načež se do formy narazila, formou se dvakrát o „*štok*“ zakleplo, aby hlína i rohy vyplnila, pravá strana hlíny se levou dlaní zmáčknutím narovнала a přečnivající zbytek byl štréholcem pravou rukou odříznut. Formou se ještě dvakrát zakleplo, aby hlína povrch formy zaplnila stejnoměrně, načež byla cihla do rovné řady k předešlé vyklopena. Při vyklápění cihly na „*plac*“ bylo rovněž třeba určitého fortele, aby nebyla předešlá cihla zasáhnuta a poškozena. Stalo-li se tak nováčkovi, byly zkaženy dvě cihly, jež bylo nutno sebrat a zpět do hlíny na „*štok*“ vplesknout. Když cihly na „*plac*“ poněkud ztvrdly, byly postaveny na hranu neboli na „*štorc*“. Po úplném ztvrdnutí byly sklizeny pod střechem a narovnány do *štůsů* po 1000 nebo 500 kusech. Za příznivých podmínek vyrobili dva cihláři od slunce východu do jeho západu 1000 cihel.

Kolem roku 1905 se platilo v Šumperku od 1000 cihel 6 korun a ve Štitech 8 korun; ve Štitech proto osm korun, poněvadž výrobní podmínky byly mnohem obtížnější nežli v Šumperku. Když jsem v roce 1906 pracoval se svým bratrem v cihelně Akciové společnosti v Šumperku, byla z popudu několika cihlářů v celé cihelně zastavena práce z důvodu nízké sazby od 1000 cihel. Bylo dojednáno, že celé osazenstvo cihelny, počtem asi 20 pracujících, se odeběře korporativně před správní budovu na šumperské náměstí, kde deputace přednese svůj požadavek. Když došlo osazenstvo na zmíněné místo, odešla deputace dvou němčiny dobře znalých cihlářů, Kouřila z Komňátky a Horáčka z Radmilova, do správní budovy, aby tam tlumočila ujednaný požadavek. Po krátké chvíli se deputace vrátila se vzkazem, že správa cihelny se uvoluje sazbu 6 korun od jednoho tisíce zvýšit o 40 haléřů. Osazenstvo projevilo s návrhem souhlas a odebralo se zpět do cihelny, kde nastoupilo k svému zaměstnání.

Cihláři byli ubytováni v cihelně v jedné místnosti, vybavené slamníky a přikrývkami i sporákem. Jedna tamější žena vařila cihlářům denně bílou kávu k snídani (1/2 l za 20 haléřů) a k oběru vařila to, co si každý na plotnu sporáku postavil. V budově byla kantina, kde bylo možno koupit pivo, sodovky, chléb, housky, sýry a uzeniny. Pamatují, že toho času byla v Šumperku ještě stará radnice, z jejíhož ochozu ponocný každou noční hodinu pískal. Když jsem v roce 1904 pracoval se svým otcem v Ješkově cihelně v Šilperku (nyní Štítý), pracovala ve vedlejší Meiznerově cihelně cihlářská parta osmahlých Italů. Několikrát jsem viděl jejich oběd, který pozůstával vždy z „*polenty*“, národního to jídla Italů. Podvečer po práci, u plápolajícího ohně, zpívali své národní písně, z nichž jsem si zapamatoval jen konec: „*Eviva Italia*“.

V Jedlích žili v období 1898—1908 tito cihláři: Janků Frant. (v č. 79), Mareš Jan (v č. 157), Haltmar Jan a Haltmar Josef (v č. 198), Sita Josef (v č. 256), Sita Josef

(v č. 67), Němec Karel a Němec František (v č. 165), Viktorin Josef (v č. 256), Milder Frant. otec a František, Josef a Václav, synové (v č. 164).

Když naši cihláři nadělali větší zásobu cihel, bylo třeba, aby je někdo vypálil. Dovedným vypalovačem cihel v Jedlí byl František Malý z č. 190 (nar. 1851, zemř. 1932). Vypalování cihel prováděl takto: v provizorní cihelně postavil na volném prostranství ze suchých cihel pec 6—8 m vysokou s několika otvory neboli topeništi. Tato topeniště vedla po celé délce pece a jejich stropy se vyplnily vápencem, při čemž se zároveň s cihlami vypálilo i vápno. Na jedno topeniště bylo počítáno 10 000 cihel, bylo-li tedy 5 topenišť, obsahovala pec 50 000 cihel. V celé stavbě pece byly cihly stavěny na hrany s určitými mezerami, aby kouř a žár mohl celou pecí procházet. Po ukončení stavby pece byly veškeré mezery po všech čtyřech stranách mimo povrch zamazány hlínou tak, aby nikde teplo neucházelo. Ve všech topeništích se poté zatopilo a oheň bylo nutno po tři dny ve dne i v noci udržovat. Po třech dnech se otvory i topeniště zazdily a hlínou zamazaly a teprve po několika dnech, když pec vychladla, mohla být rozebrána a hotové cihly odebrány.

Tolik jsem chtěl říci o nepovšimnutém řemesle cihlářském. Dnes bychom velmi těžko cihláře znalé ruční výroby hledali, poněvadž mechanická výroba cihel je dávno z této dřiny vyřadila.

Holobrádek Pavel

POLÉVÁNÍ HLINĚNÝCH PODLAH NA PODLUŽÍ

Stará podlužácká stavení, ať selská nebo chalupnická, mívala „vypolévané dláčky“,¹⁾ byly to podlahy z mazlavé černé hlíny promísené obilnými plevami a udušané, které důkladným vyschnutím ztvrdly na mlat a nevydrolovaly se. Nejčastěji se upravovaly posypáním žlutým a červenavým pískem a poléváním.

Hopodyně v určitém časovém období — někdy za tři týdny, jindy za měsíc, nebo prostě v případě potřeby — posypala upěchovanou podlahu ve všech místnostech jemnozrnným pískem. Všeobecně se používalo pouze písku s červeným nádechem, který je v místě vzácnější než žlutý. Kopal se na Podsedkových honech mezi Lanžhotem a Kosticemi. Sedlák, vlastníci pole s tímto pískem v podloží ornice, nakopal ho vždy větší množství a na voze dovezl do svého stavení, sousedům jej pak prodával na putny. V místnostech se písek rozhazoval ručně po hrstech.

Ke každodenní úpravě hliněné podlahy patřilo dále její polévání, přesněji vyjádřeno — kropení — a umetání. Ženy kropily zem do ornamentálních motivů obdobných výšivkám košil a fěrtochů, jak si všiml již Fr. Bartoš.²⁾

Ve starém hliněném hrnci (po první světové válce se začalo používat i hrnků plechových) se šidlem anebo hřebíkem prorazilo dno a udělal se tvor o průměru 3—5 mm. Tak vznikl poléváček, který sloužil k polévání dlážek. Vlastní polévání mělo prvotní funkci hygienickou, politím podlahy se mělo dosáhnout toho, aby se při zametání podlahy neprášilo. Tohoto prostého úkonu se zmocnil tvořivý duch našeho venkovského lidu a přidal mu funkci okrasnou. Hospodyně totiž kroužením poléváčku dosahovaly toho, že voda protékající dírkou ve dnu nádoby vykreslovala při dopadu na zem rozličné ornamenty. (Je samozřejmé, že při tom záleželo na zručnosti a dovednosti každé ženy.) Motivy polévání byly prosté, ale umné, protože musely být dělány jedním tahem potud, pokud voda z cedáku vytékala, málokterá žena přerušovala proud vody ucpáváním dírky prstem.

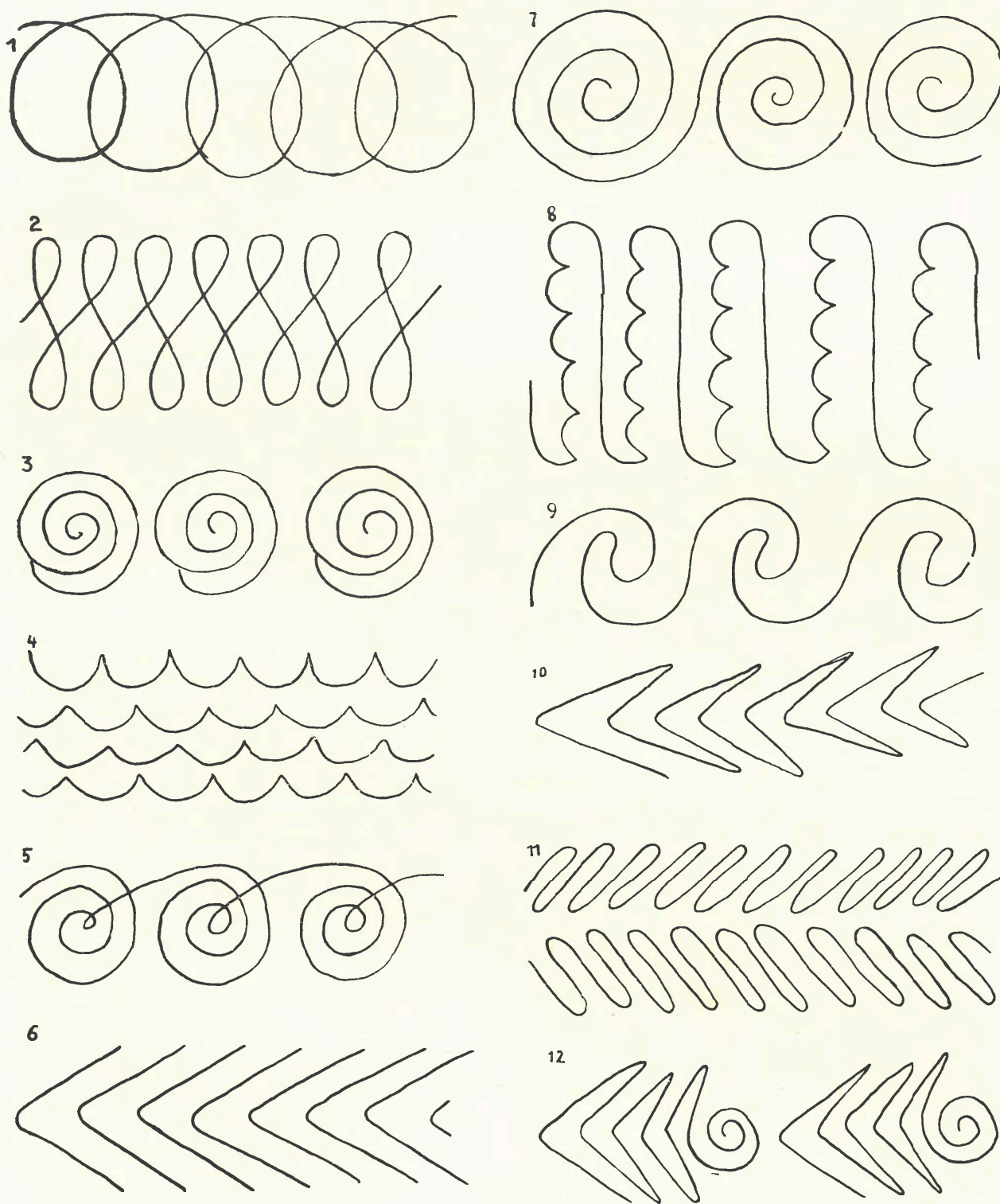
Nejjednodušší a také nejméně náročný v provedení je motiv zvaný *křivé panny*, řidčeji též *osmičky* jmenovaný (obr. č. 2). Z ostatních, které ovládala kterákoliv hospodyně anebo dívka, jsou uváděny vzory *jabůčka*, jinde též *kolečka* nazývané (obr. 1), dále *slimák* ve dvou variacích, levotočivé i pravotočivé (obr. 3). Velmi často užívaným motivem byly *šupiny* (obr. 4), jimiž se často vykrývaly plochy. S dvojím názvem jsem se setkal i u ornamentu, nazvaného *réva*, znázorňujícího příchytne úponky révy; pro něj mnohé hospodyně užívaly rovněž názvu *kolečka* (obr. 5).

1) J. Húsek, Hranice mezi zemí Moravskoslezskou a Slovenskou, 1932, 298.

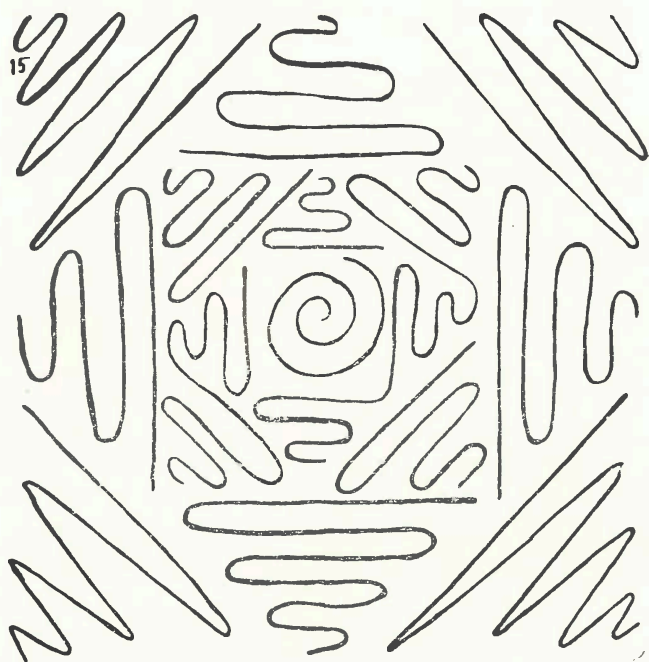
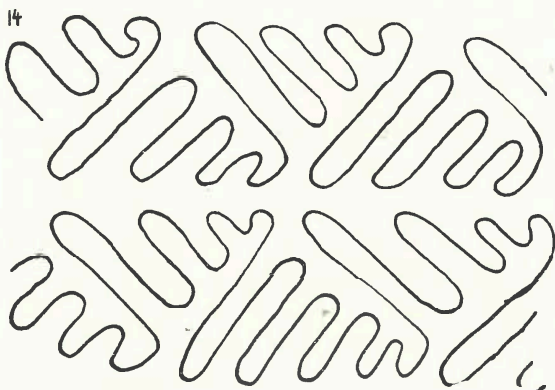
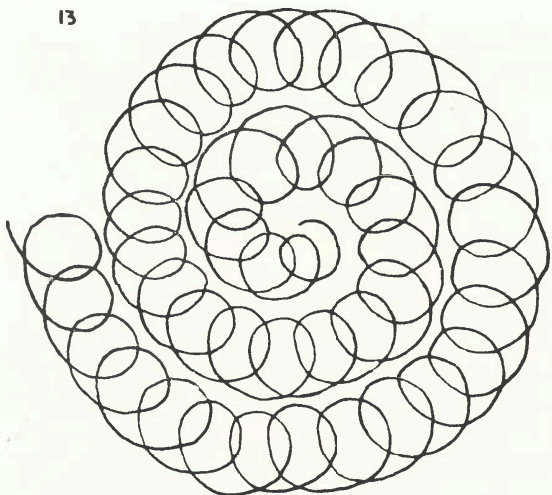
2) Fr. Bartoš, Lid a národ, 1892, 91.

Motivy byly vybírány z přírody, jak svědčí i další motiv *rozmarýn*, u něhož jsem zase našel dvojí provedení (obr. 6 a 11). Rostlinného původu je i další motiv *stromy* anebo též *borovička* zvaný, ač připomíná spíše jedli, která ovšem na Podluží je mnohem vzácnější než borovice (obr. 12). Využitím motivu vlnovek vznikly další vzory,

Obr. 1. Vzory polévané dláčky v Lanžhotě: Motivy: 1. jabůčka, 2. křivé panny, zvané též osmičky, 3. slimák (levotočivý), 4. šupiny, 5. réva (úponky), zv. též kolečka, 6. rozmarýn, 7. kola, 8. pilka, 9. vlny, 10. blesk, 11. rozmarýn, 12. stromy, zv. též borovička.

Obr. 2. Složitější vzory polévané dláčky v Lanžhotě. Motivy: 13. *růža*, 14. *osí hnízda*, 15. *hvězda*.

nazývané *vlny* (obr. 9), nebo vzor *kolesa*, vyznačující se pravidelným přerušováním, poněvadž byl tímto postupem pracnější v provádění, nebyl tak často užíván a také byl méně znám (obr. 7). Nejméně užívané jsem našel vzory *blesk* (obr. 10) a velmi originální vzor nazvaný *pilka* (obr. 8), uváděla mi je tetka Marie Straková z Lanžhota v č. 127. Rovněž vzor *osí hnízda* je svou motivací udivující (obr. 14). Od uvedených motivů se plošným řešením zcela liší rozměrnější vzor *růža* (obr. 13), který je vlastně dalším ztvárněným užitím vzoru *kolečka* [uváděla mi jej Růžena Michalicová, Lanžhot, č. 418] a čtvercový vzor nazvaný *hvězda* (obr. 15), který mi předvedla tetka Mařena Švirgová v Lanžhotě (č. 416). Užívaly se pro slavnostnější okamžiky.

Františkem Bartošem uváděné motivy *na ohřebělka* a *na bárco* se mi nepodařilo zjistit. Ohřeblo je náradí na vyhrnování popele z pece, „bárco“ znamená cokoli a je zřejmé, že tento název byl vyjádřením pro volnou motivaci a improvizaci kteréhokoliv vzoru.

Polévání hliněných dlážek podléhalo nepsaným zákonitostem, které byly v některých domech přísně dodržovány. Je zajímavé, že zvláště ve všední dny byly užívány vzory jednoduché: „kolečko holé“ anebo „s ohrádkou“, zatímco nedělní polévání se vyznačovalo vzory složitějšími, protože hospodyně byla uvolněna od polních prací a mohla vykreslování polévaného vzoru věnovat více času.

Složitost vzoru byla však odstupňována i významem místnosti, v níž byl vzor vytvářen. Tak v kuchyni se polévaly vzory všední, všeobecně rozšířené, zatímco pro hrubou jizbu měla hospodyně nacvičené složité útvary, jichž v kuchyni nikdy nepoužila. Tak Růžena Michalicová (Lanžhot, č. 418) dodnes polévá dláčky ve svém domě a motivy diferencuje takto: v hrubé jizbě polévá jednou týdně (v neděli) vzor „růžu“, protože je jizba po celý týden nepoužívána, střídá jej se „šupinami“. V malé jizbě a předsíni používá vzoru „rozmarýn“ nebo „stromy“, zatím co v kuchyni denně polévá „na křivé panny“ anebo „kolečka“, holá i s ohrádkou.

Marie Švirgová z Lanžhota (č. 416) v hrubé jizbě polévala výhradně na „hvězdu“, v síni „osí hnízda“ a v kuchyni na „kolečka“ anebo „slimáky“. Byly ovšem hospodyně, které se spokojily s jedním ornamentem pro celý rok, jiné však kresby střídaly po týdnu a byly známy i parádnice, které vzory měnily denně. Nejčastější bylo polévání „do ohrádky“.

Po polití podlahy vodou a po jejím vsáknutí se světnice zametla jemnou nechraščovou metlou (nechrašč — bytel metlovitý — *Kochia scoparis* S). Rozhrnutý písek na suché podlaze měl zabarvení světlejší, zatímco v pokropených místech písek i podlaha dostaly temnější odstín, čímž na nepolitě ploše světnice vznikl ornament.

Všechna tato krása měla však i své nedostatky. Hlavně bylo posypání pískem hygienicky závadné, protože se chodilo většinou na boso a prach na chodídlech se přenášel do lůžka. Rovněž zametání, i když se polévalo, zviřilo množství nepozorovatelného prachu, jenž po týdnu vytvářel celé červené vrstvy na parádních postelích s nastlanými peřinami.

Dnes je tento způsob polévání hliněných podlah vzácným zjevem.

Inocenc Vala

VYPRAVOVÁNÍ, VÍRA A POVĚRY VE VÁŽANECH

Stále ještě se pamatují náměty a pověsti o nadpřirozených bytostech a tradují se, ale rozdíl jsou v tom, pokud se vypravováním takovým věří nebo věřilo, která generace obyvatel nebo které vrstvy obyvatel nebo kteří jedinci jim věřili nebo dosud věří anebo je považují toliko za tradici dávných dob po předcích nebo za smyšlenky nebo pověry. Takové psychologické vztahy a zápisy o tom jsou pro národopisné studium velmi zajímavé a poučné.

Příkladem je líčení váženého a pilného dopisovatele, ředitele školy v. v. I. Valy z Vážan u Vyškova. Ostatní jeho zápisy a zprávy kromě uveřejněných jsou v archivu NSČ.

Čarodějnice

Jako jinde bývaly i u nás ve Vážanech podle vyprávění starých lidí kdysi čarodějnice. Byly to bytosti nebezpečné a čarovaly ve spojení s čerty a zlými duchy. Zvláště večer a noc 30. dubna, noc Filipojakubská bývaly plné kouzel a čarů. Proto se ještě před touto nocí obcházel obytné domy, chlévy a všechna hospodářská stavení a vykropovaly svěcenou vodou, aby k nim čarodějnice a zlí duchové neměli přístupu. Za kropidlo se používalo žitných klasů, a když jich nebylo, pak ratolestí černého bezu. Mimo to dávaly se snítky černého bezu do oken, dveří a škvír stavení, aby se i jimi čelilo moci čarodějnic a zlých duchů. V noci Filipojakubské slétaly se čarodějnice na pometlech na „křížných loukách“ (na nichž se křížily cesty) k sjezdům a poradám.

Čarodějnice byly přímo i v některých rodinách, ale nevědělo se o nich, protože brávaly na sebe jinou lidskou podobu a někdy i podobu zvířete. Měnily se třeba v žáby, které se ukrývaly ve stájích pod prahem nebo v kanále a škodily dobytku, především kravám. Krávy byly pak vychrtlé a špatně dojily — byly začarované. Čarodějnice, která chtěla kravám škodit, musila mít od nich trochu mléka, nebo se jich musila aspoň dotknout (drbnout). Stávalo se, že kráva při dotyku čarodějnice zmokřala a místo mléka dojila krev.

Čarodějnice se občas objevily i v kostele, kde chtěly provádět též svoje rejdy, při pozdvihování byly však obráceny zády k oltáři. To mohl vidět ovšem jen kněz nebo ten, kdo se na ně díval jinak než obyčejní lidé. Stalo se jednou, že byly poznány člověkem, kterého pak napadly a utloukly skoro k smrti.

Ve Vážanech v domě č. 74 žila žena Froliška, považovaná všeobecně za čarodějnici. Zatímco si sousedé a jiní hospodáři nařikali na velký nedostatek mléka, Froliška měla mléka i másla vždy víc než dostatek. Jednou ji navštívil soused, jemuž krávy špatně dojily, přišel do světnice a slyšel, jak cosi šplouchá a čvachtá ve škopku v syrovátce jako malé dítě. Byl to plivník, který prý povstane z „trávy“ *posed*,¹⁾ již musí zaset ten, kdo chce čarovat. Tato „tráva“ prý roste sedm let, a když se potom

1) *Posed* bílý, *Bryonia alba* Z., patří mezi byliny tykvicovité — není to tedy „tráva“ — a podobá se nejvíce řepě, v níž mohli staří vidět i dítě s růžky.

vykope, kořen má podobu malého dítěte, které má i růžky. Když se pak dá posed do syrovátky, naroste a působí příznivě na hojnost mléka i másla. I syrovátka, v níž je posed, kravám velmi prospívá. Čarodějnice, jež chtějí jiným škodit, musí se nejprve sejít na „křížných loukách“ (křížovatkách), na nichž mívají své sjezdy a porady, odtud pak odcházejí do cizích domů, chlévů, na pole apod., kde poškozují hospodáře. Soused, jenž Frolišku navštívil, zkusil to rovněž s mlékem od svých začarovaných krav, jež vařil a mrskal v rendlíku, až je vymrskal. Po celou dobu mrskání slyšel strašlivé bouchání na okna i dveře, jež zůstaly uzavřeny. Brzo nato se rozneslo, že Froliška těžce onemocněla a je plná boulí a ran. Byl k ní zavolán i kněz, aby ji vyzpovídal a udělil poslední pomazání. Ale Froliška tak těžce zhřešila, že kněz třikrát od zpovědi prý vyšel ven celý zpocený, a vrátiv se opět k umírající, pravil: „Co jste si navázala, to si ponesete“ a odešel. Potom Froliška zemřela a sousedé hned pocítili velké ulehčení.

Dům č. 74, kde Froliška bydlila, patřil, jak svědčí archiválie Stát. archivu v Brně č. 16992 a 16993, Floriánu Valovi, který jej postavil na místě stavebním, koupeném od obce 1. V. r. 1814. V r. 1833 se Florián Vala oženil s Marií (příjmení za svobodna neznámo). A poněvadž na vesnici bylo tehdaž zvykem jmenovat ženy podle křestních jmen mužů, říkali Marii Valové Froliška. U nás se Florián vyslovoval jako i jinde v okolí Frolián. Froliška byla asi žena velmi příčinlivá a pořádná a proto také její hospodářství zkvétalo; byla dobrou hospodyní a vše si uměla zařídit tak, aby jí to vynášelo. Byla však také pověřčivá. Lidé u ní viděli ve škopku v syrovátce posed bílý (bryonia alba), který vypadá jako řepa. Mnohdy se podobá také s všelijakými výrůstky i malounkému děcku, čertíku, plivníku. A tento posed rozhodl i o Frolišce: Čertík či plivník prý jí přinášel štěstí. O Frolišce se vyprávělo, že na holé mezi nažne hodně trávy a že všude s ní jde štěstí, kamkoli vkročí. Froliška nebyla pravděpodobně zlá žena. Chovala si včely a mívala od nich dost medu, a když některé děti kašlaly, zvala je k sobě na med, aby je kašel přešel. A děti toho pořádně využívaly. Froliška od těžké práce se častěji hodně unavila a později od toho onemocněla vleklou chorobou. Za nemoci ji navštívil i kněz. Nemoc však hlodala na jejím zdraví, až ji umožila. U lidí však byla a zůstala čarodějnící a pověst o ní šla celou vesnicí. Vyprávěla o ní naše sousedka z č. 93 Marie Valová, nar. v r. 1839, Anna Hořavová, nar. r. 1844, a jiné a jiné, které dobře Frolišku pamatovaly. I já sám jsem slyšel o jejím čarování ještě jako malý chlapec. Vyprávěčkám nesměl nikdo odporovat, tak byly o Froliščiných čarech přesvědčeny.

Jako u Frolišky mohu uvést také u ostatního materiálu, který jsem poslal, vypravěče, jež mám ve svých záznamech.

Podvržené děti

Když se narodilo dítě, nesměla se jeho matka po šest neděl od něho vzdálit a nechat je bez dozoru, aby jí je divoženka nevyměnila za jiné, podvržené.

Za pruské války, vyprávěla staříčká Anna Hořavová z č. 71, chodil do blízkého domu pruský voják, jenž prý věděl víc než chleba jíst. Tam byla právě žena v šestinedělí. Jednou voják otevřel dveře a spatřil rozcuchanou ženu, zahalenou plachetkou. Když plachetku odhalil, našel pod ní dítě. Vzal je a šel s ním do světnice. Vtom přicházela také šestinedělka, která právě poklízela dobytek. Voják jí vytýkal, proč odchází z domu, když je v šestinedělí, a současně se otázal, má-li své dítě. Když přisvědčila, řekl, že se o tom přesvědčí. Vytáhl šavli a přesekl dítě, ležící na stole. Z dítěte se udělala trubka jako z koudelky. Šestinedělka vyskočila a vykřikla, a tu voják položil na stůl druhé dítě, jež měl pod pláštěm. Teprve pak poznala matka v něm svoje vlastní dítě. Voják poukázal matce na potíže, jež by měla s dítětem, které přesekl. Nikdy by nebylo chodilo ani mluvilo, ježto bylo podvržené.

Ve Vážanech v čís. 93 měli dítě s velikou hlavou, slabým tělíčkem a tenoučkými nožičkami. Mělo už šest roků a stále jen sedělo, neběhalo a nemluvalo. Rodiče to trápilo, ale rady si s dítětem nevěděli. Až za války s Prusáky, kteří byli roztroušeni po všech dědinách, přišel k nim pruský důstojník a rozmrzelí rodiče se mu svěřili se svým neštěstím. Ten jim poradil, aby nařezali makovic, vytloukli z nich mák, prázdné dali dítěti, zavřeli je do světnice a klíčovou dírkou pozorovali, co se bude dít, neboť dítě,

jež mají, je podle všech známek podvržené. Když se zařídili podle rady důstojníkovy, uviděli, jak si dítě nastavělo makovice do kruhu a jalo se běhat a tancovat kolem nich, potom vběhlo do kruhu a začalo i tam tancovat a zpívat si při tom: „Naša matka šarapatka, v jakých vona hrncách vaří“. Rodiče otevřeli náhle dveře a dítě okamžitě padlo naznak a nehnulo se. Když pak to rodiče vyprávěli důstojníkovi, zamyslel se a doporučil jim, aby šli s dítětem do nejbližšího poutního místa a tam je opět pozorovali. Šli tedy do Němčan a dítě položili nedaleko zázračného pramene, jenž vyvěrá pod kapličkou. Jakmile se vzdálili, uviděli pojednou ženu, kterák přichází k pramenu, majíc v uzlu na zádech dítě. Když přišla k podvrženému dítěti, sundala uzal, vyňala z něho dítě a dala si tam podvržené. Jak se dítě octlo z nůše na zemi, začalo hned běhat. Udivení rodiče k němu přispěchali a dítě hned volalo na ženu „maminko“ a slyšelo na volání Mařenko. Rozradostněni ubírali se domů a dítě šlo celou cestu pěšky. Cestou na otázky, jak se mu vedlo, pravilo, že dobře, to proto, že i oni s podvrženým dítětem dobře zacházeli.

ZPRÁVY NÁRODOPISNÉ SPOLEČNOSTI ČS.

ZPRÁVA O ČINNOSTI SNS ZA I. POLROK 1963

Činnosť Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV sa v prvej polovici roku 1963 uskutočňovala podľa vopred schváleného plánu, najintenzívnejšie sa rozvíjala na úseku výskumnom, menej už na úseku prednáškovom a publikačnom.

Vedeckovýskumná a zberateľsko-dokumentáčná činnosť SNS sa v tomto polroku sústredila predovšetkým na zorganizovanie a realizovanie dvoch široko založených akcií: Výskum pastierstva sa uskutočňuje za aktívnej pomoci a účasti poslucháčov národopisných katedrií v Bratislave, Prahe a Brne, a to v okresoch Čadca, Žilina, Považská Bystrica, Martin, Prievidza, Žiar nad Hronom, Zvolen, Bardejov, Prešov a Humenné. Okrem toho sa vykonávajú aj výskumy niektorých dedín v doteraz už skúmaných oblastiach. Výskum sa koná v rámci akcií Medzinárodnej komisie pre štúdium ľudovej kultúry karpatskej oblasti a je zahrnutý aj do oficiálneho plánu vedeckej spolupráce, uzavretej medzi ČSAV a Poľskou akadémiou vied. (Roku 1964 sa spolupráca rozšíri aj na AN SSSR — Ukrajinu, Rumunsku, Bulharsku a Juhoslávie.)

Ďalšou významnou kolektívnou akciou je výskum a zber partizánskeho folklóru na Slovensku. V rámci činnosti SNS sa tento výskum započal už roku 1960 a postupne prebieha na celom území Slovenska, jeho dokončenie sa plánuje roku 1964 a zakončí sa tak isto syntetickým dielom, ktoré zhodnotí folklórnu tvorbu ľudu, vyrastajúcu zo Slovenského národného povstania a oslobodzovacích bojov sovietskej armády na Slovensku.

Okrem niektorých drobnejších výskumných akcií mohla SNS vykúpiť aj niekoľko materiálov, ktoré zozbierali dopisujúci členovia v teréne alebo prepísali v archívoch. V tejto súvislosti treba tiež pripomenúť

kolektívnu výskumnú akciu, ktorú organizuje Stredoslovenská odbočka SNS v zátopovej oblasti Liptova. Jej vyústením má byť národopisná monografia o dedinách, ktoré sa po výstavbe veľkého vodného diela v Liptovskej Mare zatopia.

Prednášková činnosť Slovenskej národopisnej spoločnosti sa v uplynulom polroku rozvíjala predovšetkým v Bratislave. Tu odzneli prednášky poľskej pracovníčky M. Misińskiej o metodike a stave bádania na úseku niektorých ľudových zamestnaní v Poľsku, E. Horváthovej o niektorých historicko-etnografických problémoch postavenia Cigánov na Slovensku, B. Pollu o stredovekých remeslách na Spiši vo svetle historicko-archeologických výskumov z rokov 1955—1962 a bulharského pracovníka I. Stojanova-Koeva o problematike ornamentu v ľudovom výtvarnom umení. Prednášková činnosť odbočiek SNS v tomto polroku sa obmedzila na inštruktáže dopisujúcim členom.

Známe ťažkosti s papierom zapríčinili, že SNS nemohla dať do tlače pripravený dotazník o spôsoboch obrábania pôdy a pestovania obilnín, ktorý pripravila V. Urbancová, oddialili sa aj práce na príprave ďalších návodov predovšetkým dotazníka na výskum ľudového staviteľstva a bývania, ľudovej stravy, rodinného a spoločenského života, ľudovej viery ap. Pripravou a vydávaním dotazníkov plní SNS predovšetkým aktuálne potreby a požiadavky nielen svojich členov, ale hlavne ďalšieho rozvíjania etnografického a folkloristického bádania na Slovensku. V publikačnej činnosti môže SNS za uplynulý polrok vykázat iba obširnu zprávu Päť rokov činnosti Slovenskej národopisnej spoločnosti (1958—1962), ktorá vyjde v časopise Slovenský národopis i ako osobitný separát.

Adam Pranda

РЕЗЮМЕ

Драгомира Странска: Куртки, назыв. haleny и их распространение и предложение научной терминологии. Автор характеризует типы верхних мужских курток из ворсистого сукна домашней выработки в Моравии и в Силезии, рассказывает об их названиях и особо останавливается на видах курток, называемых halena. Для большей наглядности места распространения курток обозначены на специальной карте. К этому автор прилагает список специальных терминов для самых типичных частей национальных костюмов, которые он предлагает принять для постоянного пользования. С. Гаврликова описала, каковы виды лугов были в Якубанах в районе Спише в Словакии и как они обрабатывались. В. Жабкаева остановилась на том, как в настоящее время организовано управление и как выполняются работы в коллективной овчарне на горном пастбище в Липтовской Лужной в Липтове, Словакия, и каковы обязанности и права членов коллектива и наемных работников. В. Абрагамова описала технологию, как перерабатывается овечье молоко и как изготавливаются различные сорта сыра и масло на горном пастбище в Горной Боци в Липтове, Словакия. Вратислав Белик изложил подробные данные о том, как одевались невеста и женщины, которые ее сопровождали при свадебном обряде, в районе города Тршебич, и описал белые вышитые платочки, одеваемые на голову во время свадебного обряда, называемого úvod.

Ярослав Мацкерле показал на примере, как описывать тканые ручную канафасные юбки с цветными вытканными полосками и клетками. Все приведенные примеры были взяты из Малой Ганы. Вацлав Миллер остановился на старом ручном производстве кирпича в Едли у Забржегу в Моравии. Павел Голобрадек привел несколько примеров о том, как женщины в Ланжоте в районе Моравского Подлужи кропили пол в домах таким образом, что на полу сохранялись узорчатые украшения. Из материалов Иноценца Вала, в котором собраны народные сказания о сверхъестественных явлениях в деревне Важаны у Вышкова, опубликована повесть о ребенке-подкидыше и женщинах, которые считались в деревне колдунами.

В известиях приводятся данные о работе Словацкого этнографического общества в 1963 году.

SUMMARY

Drahomíra Stránská. Smocks and their wide usage. The authoress characterizes the types of men's overcoats from home-made hairy cloth in Moravia and Silesia, discusses their names, especially the kinds called smocks and indicates their widespread usage on a map. In addition she enclosed a proposal for the acceptance and fixing of special terms for the most characteristic parts of national costumes.

S. Havrlíková described the kinds of meadows in Jakubany in the region of Spiš in Slovakia and how they were cultivated. V. Žabkayová described the organization, administration and operation of work at the communal shepherd's chalet in Liptovská Lužná in Liptov, Slovakia, and the rights and duties of the participants and employees. V. Abrahámová described the way in which sheep's milk is used and how various kinds of cheeses and butter is produced at the chalet in Horná Boca in Liptov, Slovakia. Vratislav Bělík described the clothes worn by a bride and women accompanying her during her introduction in the vicinity of Třebíč and the white embroidered headcloths destined for the introduction.

Jaroslav Mackerle showed samples of how to describe the hand-woven cloths of canvas skirts with coloured interwoven stripes and checks. The samples shown came from Malá Haná. Václav Milder reported on the former manual fabrication of bricks in Jedlí near Zábřeh, Moravia. Pavel Holobrádek gave examples on how women in Lanžhot in the Moravian Podluží sprinkled in decorated patterns the floors of their homes. From Inocenc Vala's collection of folk traditions on supernatural phenomena narrated in Vážany near Vyškov there are printed narratives about a spurious child and a certain woman in the village regarded as a witch.

The Reports contain data on the activity of the Slovak Ethnographical Society in 1963.